

Bütünleştirmeden Tektipleştirilmeye Mustafa Kemal'in Milliyetçilik Söylemi (1919-1938)*

Özay Göztepe**

Özet

Mustafa Kemal'in milliyetçilik söyleminin tarihsel salınımlarını incelemeyi amaçlayan bu çalışma, iki temel tarihsel dönem ayırımına dayanmaktadır. Bütünleştirme olarak nitelenen ilk dönem, Amasya Genelge'nin yayınlandığı Haziran 1919'dan seçimlerin yenilendiği Nisan 1923'e kadar sürer. Osmanlıcı milliyetçilik ve yurtsever milliyetçilik olarak iki alt döneme bölünebilecek olan evrenin belirleyici özelliği, tüm toplumsal grupları, işgale karşı direniş mücadelesi temelinde bir araya getirmek olmuştur. Ancak Londra Konferansı sürecinde milli benlik temeline dayalı bir geçiş sürecinin ardından yeni bir dönem başlamıştır. Meclis seçimlerinin 1923'te yenilenmesinden başlayan ve Mustafa Kemal'in ölümüne kadar geçen bu yeni dönem, tektipleştirme olarak görülebilir. İşgalden kurtarılan ülkede ulus ve devlet inşası olarak şekillenen ve sübjektif milliyetçilik olarak nitelenebilecek olan bu dönem, teritoryal uluslaşma ve bürokratik içerilme gibi alt evrelerle birlikte değerlendirilebilir. Bir bütün olarak 1921-1938 arası dönem ise milliyetçiliğin çelişkili, çatışmalı ve tarihsel niteliğini gözler önüne sermekte; ulus ve devlet inşasının doğal seyri içinde gerçekleşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Osmanlıcılık, Ulus, Ulusçuluk, Söylem

From Defragmenting to Monotyping Nationalism Discourse of Mustafa Kemal (1919-1938)

Abstract

This study aims to analyse historical oscillations of nationalism discourse of Mustafa Kemal and is based on two fundamental but distinct historical periods. The first period is characterized by defragmentation and is from June 1919 Amasya Circular to April 1923 when the elections were renewed. Characterising features of the period can be divided into two sub-periods, Ottomanist nationalism and patriotic nationalism which combine all social groups at the heart of fight against the occupation. After a transitional phase and during the London Conference a new period started that is based on national identity. This new period started with the renewal of the assembly election in 1923 and continues until the death of Mustafa Kemal - it can be considered as monotyping period. This period was shaped with nation and

* Yoğun programlarının arasında, çalışmamla ilgili eleştirilerini benimle paylaşmakla kalmayıp yazım yanlışlarına kadar düzeltmeler yapan hocalarım Prof.Dr.Cem EROĞUL ve Doç.Dr.Metin ÖZUĞURLU'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Kimi düzeltmeleri yapmama rağmen hala varlığını koruyan eksiklikler, tümüyle bana aittir.

** Akdeniz Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi.

state construction and can be characterized as subjective nationalism. It can be also considered with sub-phases, territorial nationalization and bureaucratic inclusion. Without a doubt, the period between 1921 and 1938 displays contradictory, conflictual and historical attribution of nationalism and materialized in the natural history of nation and state construction.

Key Words: Kemalism, Ottomanism, Nation, Nationalism, Discourse

“Hiçbir şey bize ezilenlerin milliyetçiliği ile ezenlerinkini, kurtuluş milliyetçiliği ile fetih milliyetçiliğini kayıtsız şartsız özdeşleştirme hakkını vermez.”¹

GİRİŞ

Cumhuriyet dönemi siyasal yaşamında Kemalizm’e doğrudan ya da dolaylı bir göndermede bulunmadan siyaaset yapmak, neredeyse mümkün olmamaktadır. Bu durum, Parla’nın (1994: 13, 15) da işaret ettiği gibi yalnız devlet, iktidar bloğu ve resmi siyaset katıyla sınırlı değildir; toplumsal yaşamın her alanında, sağduyu eseri ve kamuya yararlı sayılan tutumların, görüşlerin ve açıklamaların parametresi ve gerekçesini oluşturmada da kendini göstermektedir. Kemalizm, bir yandan, resmi siyasetin ve siyasal iktidarın otoritesini dayandırdığı bir meşruiyet formülü ve miti; öbür yandan genel olarak kamunun kabul ettiği bir meşruiyet normudur. Dolayısıyla Kemalizm’e referans, Kemalizm’in sınırlarını zorlayan ve bu sınırların dışından siyasi faaliyet yürüten çevreleri de etkileyen bir söylemsel zorunluluk gibidir.

Budurum, milliyetçilik açısından farklı bir sıkıntıyı da beraberinde getirmektedir. Çünkü milliyetçilik, sol siyasetin bir argümanı olmadığı gibi Kemalizm’in tüm parametrelerini kuşatan belirleyici bir çerçevedir. Ancak milliyetçilik üzerine yapılan önemli çalışmalarda² vurgulanan ortak noktalardan birisi, milliyetçiliğin *tarihsel* niteliği olmasına rağmen; Kemalist milliyetçilikle ilgili Türkiye’de yapılan “sol” çözümler, bu çıkarımı genelde ihmal etmektedir. Bunun en önemli nedeni, Marx ve Engels’in ulus ve ulusçuluk hakkında genel bir kuram

1 Balibar, 2000a: 61.

2 Ulusların ortaya çıkışını ve milliyetçiliğin gelişimini kavramak açısından bu çalışmalardan Türkçeye çevrilenlerin birkaçı şöyledir: Smith, 2002 ve 2004; Chatterjee, 1996; Anderson, 2004; Hobsbawm, 2000; Gellner, 2006; Balibar ve Wallerstein, 2000.

ortaya koymamış olmalarıdır.³ Dolayısıyla (kaleme alınma nedeni Balibar'ın yukarıdaki ifadesi olan) bu çalışmanın, milliyetçilik gibi önemli ve bıçak sırtı bir konuyla ilgili (Kemalist milliyetçiliğin eleştirel söylem çözümlemesinden yola çıkarak) literatüre mütevazı bir katkı sunmayı amaçladığı düşünülmelidir.

1-OSMANLICI MİLLİYETÇİLİK: Osmanlı-İslam Ulusu (1919-1920)

Birinci küreselleşme evresinin (1870-1914)⁴ bitişi aynı zamanda ilk büyük paylaşım savaşıyla dünya coğrafyasının yeniden çizildiği ve Bolşevik Devrimi'nin yaşandığı yıllardır. Bu yıllarda Osmanlı Devleti, 1908 devriminin ardından iktidara yerleşen *İttihat ve Terakki* önderliğinde savaşa girmiş, yenilginin ardından *İttihat ve Terakki* kadroları ülkeyi terk etmiştir.

İttihatçı kadroların kaçmasının ardından meydan; *Hürriyet ve İtilafçılara*, bir başka deyişle Alman emperyalizminden yana taraf tutan kadroların siyasi yenilgisinden sonra İngiliz ve Fransız emperyalizmi yandaşlarına kalmıştır (STMA, 1988: 1843). *İttihatçı* Talat Paşa hükümetinin ayrılmasından sonra sadrazamlığa getirilen Ahmet İzzet Paşa döneminde, ordunun terhis edilmesi, boğazların yabancı ülkelerin denetimine geçmesi, imparatorluk topraklarının paylaşılması ve Anadolu'nun işgaline olanak tanınması gibi Osmanlı için çok ağır hükümler taşıyan *Mondros Mütarekesi* 30 Ekim 1918'de imzalanmıştır (STMA, 1988: 1844).

Mondros Mütarekesi hükümlerine dayanarak İzmir'in işgal edildiği sırada (15 Mayıs 1919), Mustafa Kemal de resmi görevli olarak Samsun'a doğru yola çıkmıştır. Samsun'a ulaşınca da Damat Ferit Paşa'ya "İzmir işgalinin doğurduğu tepkileri dile getiren dört cümlelik bir tel çek(miş)ti(r). Bu dört cümleden üçünde 'millet ve ordu', birinde 'devlet ve ordu' deyimleri geçiyordu." (Akşin, 2000: 75). Buradan Amasya'ya geçen ve orada ileri gelen komutanlarla görüşen Mustafa Kemal, tarihe *Amasya Tamimi* ismiyle geçen genelgeyi yayınlamış; böylece teslimiyetçi Osmanlı iktidarına karşı direnişçi Anadolu iktidarının ilk adımını atmıştır.

3 Bu boşluğu doldurmaya aday en önemli girişim, Lenin tarafından yapılmış ve özellikle Lenin ile Rosa Luxemburg arasında yaşanan tartışmalar, önemli bir çerçeve sunmuştur. Ancak Lenin'in gözden düşmesi, yaptığı katkının yok sayılmasını da (ya da mahkum edilmesini) beraberinde getirmiştir. İlginç olan nokta ise Lenin'in ulus ve ulusçuluk kuramının temelinde siyasi demokrasi sorunu olmasına rağmen, demokrasiyi dilinden düşürmeyen sol liberallerin Lenin'i "unutması"dır. Lenin'in ulusal soruna bakışı hakkında özet bilgi edinmek için bkz: Lenin ve Stalin, 2006. Ayrıca Lenin ve Rosa Luxemburg arasında yaşanan tartışmalarda Luxemburg'un bakış açısını destekleyen bir çalışma için bkz: Davis, 1991.

4 Dönemleştirme ve iki küreselleştirme evresinin karşılaştırması için bkz: Yeldan, 2003, Hirst ve Thompson, 2003.

İleride kabul edilecek tüzük, program ve anayasaların öncülünü oluşturan ve 22 Haziran 1919'da yayınlanan *Amasya Genelgesi*⁵; Mustafa Kemal'in milliyetçi söyleminin analizine başlamak için en uygun metindir. Genelgede, -diğer ifadelerin yanında- vatanın bütünlüğünün ve ulusun bağımsızlığının tehlikede olduğu, hükümetin sorumluluğunu yerine getiremediği ve ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararının kurtaracağı tespitleri yer almaktadır⁶.

Amasya Genelgesi'nin ardından aynı yıl içinde birçok kongre toplanmıştır. Bunların en önemlileri hiç kuşkusuz ki 23 Temmuz 1919'da Erzurum'da, 4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan kongrelerdir⁷. Bu kongrelerde alınan kararların çerçevesi, *Amasya Genelgesi* ile paralellik taşımaktadır. Kararlarda Mondros Mütarekesi tarihi esas alınarak, *Osmanlı memleketinin* parçalarından bir kısmının diğer parçalarından ve *Osmanlı camiasından* ayrı düşünülmemeyeceği, işgal ve müdahale ile *ulusal varlığı bozan* -özelikle Rumluk ve Ermenilik şekillendirme amacı taşıyan- hareketlere izin verilmeyeceği, gayrimüslim unsurların hukuki haklarına bağlı olduğu ve bunların korunacağı, fakat Hıristiyan azınlıklara *siyasi egemenlik ve sosyal dengeyi* bozacak ayrıcalıklar verilemeyeceği belirtilmiştir. Osmanlı hükümetinin devletlerin baskısı ile görevini yerine getiremediği durumda, *Heyet-i Temsiliye*'nin yetkili olduğu vurgulanarak; *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*'nin amacı, Osmanlı vatanının tamamının, yüce halifelik makamı ile saltanatın *ulusal* bağımsızlığını ve güvenliğini sağlama amacıyla *ulusal* güçleri harekete geçirmek ve *ulusal* iradeyi egemen kılmak şeklinde ifade edilmiştir⁸.

Sivas ve Erzurum kongrelerinde alınan kararlar, *Osmanlı Mebusan Meclisi*'nde de kabul edilmiştir⁹. Ulusal bütünlük, 30 Ekim 1918'de imzalanan *Mondros Mütarekesi* esas alınarak mütareke hattı içinde ve dışında,¹⁰ *dini, soyu, istekleri bir olan* ve birbirlerine *karşılıklı saygı ve fedakârlık* duyguları taşıyan, *sosyal ve*

5 Genelgenin tümü için bkz: Akşin, 2000: 75-76. Nutuk, 2007: 32. TPT, 1994: 5-6.

6 Amasya'da yapılan bir toplantıda alınan kararın genelgeye döküldüğü bu metinde yer alan ve ileride tasfiye edilecek kişilerle ilgili Mustafa Kemal, "bu imzaların bu müsveddeye konması iyi bir şans ve tesadüf eseridir" diyerek genelgeyi kendisine mal etmektedir. (Nutuk, 2007: 33)

7 Erzurum Kongresi kararları için bkz: Çavdar, 2004: 182. Akşin, 2000: 79. TPT, 1994: 11.

Mustafa Kemal'in bu ilkelerin ve kararların kendisi tarafından daha o zaman nasıl anlaşıldığına dair açıklaması için bkz: Nutuk, 2007: 62-63.

Sivas Kongresi kararları için bkz: ATTB, 1991: 98-99. TPT, 1994: 19-21.

8 Kararlar, dönemin örgütlenmelerinde de ifadesini bulmuştur. 4 Eylül 1919'da Sivas'ta toplanan kongrenin kararlarına dayanarak yayınlanan ve besmele ile başlayan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Nizamnamesi ile 13 Ekim 1919'da Müdafaa-i Hukuk Heyeti Merkezlerine gönderilen ve Müdafaa-i Hukuk Teşkilatına Dair Nizamname'de benzer ifadeler tekrarlanmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz: Tunçay, 1981: 341-346. ATTB, 1991: 114-116.

9 Osmanlı Mebusan Meclisi kararları için bkz: Çavdar, 2004: 199. Akşin, 2000: 32-33.

10 Baskın Oran'ın (2002: 107) da belirttiği gibi Mustafa Kemal, bu maddeyi alabildiğince dar yorumlayarak amaçlanan sınırları genişletmeyi değil daraltmaya çalışmıştır. İlerleyen dönemlerde içinde ve dışında kısmı, sadece içinde olarak ifade edilmiştir.

etnik haklarıyla çevre kurallarına uymuş bulunan Osmanlı İslam çoğunluğunun oturduğu bölgelerin tümü olarak tespit edilmiş; halifeliğin, padişahlığın ve Osmanlı hükümetinin merkezinin korunması gerekliliği ifade edilmiş; ulusların kendi kaderlerini tayin hakkı benimsenmiştir.

Büyük Millet Meclisi'nin açılışından önce alınan bu kararlarda, *saltanat ve halifelik makamlarını karşısına almama ve İstanbul hükümetinin görevini yerine getiremediği* ifadesiyle yetinme tavrı belirgindir¹¹. Ancak bu çalışmanın kapsamı açısından önemli olan nokta, *ulusun bağımsızlığını yine ulusun azim ve kararının kurtaracağı* tespitidir. Bunun daha açık ifadesi, General Harbord'a gönderilen ve Anadolu'daki gelişimi anlatan muhtıradan yer almıştır. Muhtıradan *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin amaçları arasında ulusal iradenin üstünlüğünü tesis etmek* de ifade edilmiştir (ATTB, 1991: 85).

Mondros Mütarekesi'ni takip eden bu ilk iki yıllık dönemin milliyetçilik anlayışı, kongrelerde alınan kararlardan ve yazışmalardan da izlenebileceği gibi *Osmanlılık* fikriyle temellendirilmiştir. Ancak bu Osmanlılık düşüncesinin İkinci Meşrutiyet Dönemi'ndeki (Yusuf Akçura'nın (1976) Üç Tarz-ı Siyaset çalışmasında somutlaşan) Osmanlılık akımından önemli bir farkı vardır. O da bu dönemin Osmanlılık fikrinin, ulusal egemenlik esasında tanımlanmasıdır. Bu dönemdeki Osmanlılık düşüncesinde Osmanlı mirasıyla henüz cepheden bir kopuşa girilmeksizin, Osmanlı kalıtına paralel bir modern ulusal egemenlik yaklaşımı ortaya konmuştur. Ayrıca etnik milliyetçilikten ziyade *dini, soyu, istekleri aynı olan bir İslam birliği* tasavvuru yapılmıştır. Bu tasavvurun içine *birbirine karşılıklı saygı ve fedakarlık duygusu taşımak* gibi kültürel öğeler ile *sosyal ve etnik haklar* da dahil edilince, dönemin milliyetçilik anlayışı için mazlum millet vurgusuyla yeni bir ulus inşasının ilk öncü izlerinden söz edilebilir.

Benzer söylemleri, Kurtuluş Savaşı hazırlıkları sırasındaki yazışmalarından da takip etmek mümkündür. Mustafa Kemal'in 3.Ordu Müfettişi sıfatıyla Erzurum valiliğine gönderdiği telgrafta, "Ermeniler, İslamlara karşı son derece gaddar ve hain olarak davranmakta ve İslamların silahlarını toplamak için şiddet göstermekte imişler" (ATTB: 1991: 33) ifadeleri kullanılmaktadır. Kazım Karabekir'e gönderilen ve kapatılan bir Kürt Derneği ile ilgili açıklamaları içeren telgrafta ise şunlar yer almaktadır:

"Diyarbakır'daki Kürt kulübü, İngilizlerin teşviki ve korumasında bir Kürdistan oluşumunu amaçladığı anlaşıldığı için kapatılmıştır. Üyeleri hakkında kanuni

---

¹¹ Bu tavır, Kurtuluş Savaşı boyunca devam etmiş; dolayısıyla egemenlik ve irade konusundaki çelişkili ifade, saltanat ve halifelik makamının kaldırılmasına kadar sürmüştür.

işlem yaptırılıyor. Kürdistan'ın tanınmış beylerinden¹² aldığı çeşitli telgraflarla, dağıtılan bu Kürt kulübünün hiçbir Kürdü temsil etmediği, birkaç serserinin girişimleri sonucu kurulduğu ve (Kürtlerin) vatan ve milletin tamamen bağımsız ve özgür yaşaması uğrunda her özveriye (gösterecekleri), bu konuda emirlerimize uyacakları bildirilmektedir.”(ATTB, 1991: 36)

Mustafa Kemal'in Kürtlerle ilgili yazışmalarında kullandığı ifadelerde, Türklerin ve Kürtlerin *birbirinden ayrılmaz iki öz kardeş* olduğu ve böyle yaşamaya devam edeceği vurgusu belirgindir (ATTB, 1991: 71). Hatta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden söz ederken bunların içinde zaman zaman *Kürdistan* ifadesi geçmektedir¹³. Ancak onun için asıl önemli olan nokta, Kürtleri ve hatta *bir öz kardeş olarak tek milleti* bir nokta etrafında birleştirmek (ATTB, 1991: 37).

Milliyetçilik, açıkça benimsenen ve vurgulanan bir ilke olmakla birlikte; milliyetçiliğin fiziki sınırları, anavatan toprakları olarak çizilmiştir. Mustafa Kemal'in 24 Eylül 1919'da General Harbord'a gönderdiği muhtıra (ATTB, 1991: 82-91), bu sınırları ifade etmektedir. Muhtıradan, Anadolu'da kurulan cemiyetlerin her türlü *siyasi amaçtan uzak* olduğu belirtilerek bu cemiyetlerin hali hazırdaki partilerle veya kurulmakta olanlarla hiçbir ilgisi olmadığı ve varlıklarını sadece *memleket bütünlüğünü, ulusun ve devletin diğer haklarını* koruma amacına borçlu bulunduğu ifade edilmektedir¹⁴. Muhtıranın devamında Sivas Kongresi'nde, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti isminde bir örgüt kurulduğu, bütün *ulus ve ulusun çocuklarından* oluşan bu örgütün, Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında mütarekenin imzalandığı sırada *Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk egemenliği altında olan bölgelerinin* bir bütün oluşturduğu, *aynı iman sahibi vatandaşların* tek vücut şeklinde aynı amacı tam bir birlik içinde yürüttükleri bilgisi verilmekte ve başlıca görevin *anavatanın korunması* olduğu söylenmektedir. Amaç

12 Doğu illeriyle kurulan ilişkilerde “Kürdistan'ın tanınmış beyleri”nin tercih edilmesi, Kurtuluş Savaşı'nın sınıfsal dayanaklarını da göstermektedir. Mustafa Kemal, Kürtlerin, “Türk kardeşlerinden ve devletten hiçbir şekilde ayrılmayacaklarını ve bu uğurda en son neferlerine kadar hayatlarını feda etmeye hazır oldukları”nı ifade ederken; hiç kuşkusuz bölgenin eşrafiyla ittifak halindedir. Çekilen telgrafların bir kısmının doğrudan bölge eşrafından kişilere olması, bunu doğrular niteliktedir: “Sizler gibi din ve namus sahibi büyükler oldukça, Türk ve Kürdün birbirinden ayrılmaz iki öz kardeş olarak yaşamaya devam edeceği ve hilafet makamı etrafında sarsılmaz bir vücut halinde iç ve dış düşmanlarımıza karşı demirren bir kale halinde kalacağı şüphesizdir”. (ATTB, 1991: 71)

13 Mustafa Kemal'in kullandığı Kürdistan ifadesi, ayrı bir Kürt devletinin varlığını tanımak veya böyle bir oluşumu desteklemekle değil, bölgede yaşayan nüfusun yoğunluğuyla ilgilidir ve izlediği pragmatik siyasetinin bir gereğidir. Bu arada Kürdistan ifadesinin sadece Kurtuluş Savaşı döneminde değil, 1927 yılında okunan Nutuk'ta da geçtiğini ifade etmek gerekir. (Bkz: Nutuk, 2007: 111)

14 Mustafa Kemal, ulusal örgütün bir siyasi parti olmadığı, iç ve dış siyasette ayrıntılı bir programı bulunmadığı yönündeki ifadelerini zaman zaman tekrarlamıştır. (Bununla ilgili bir başka örnek için bkz: ASD, 1997c: 17-19). Ancak Halk Fırkası'nın kuruluşu, bu söyleme yeni bir şekil verecek ve bu, başka partilerin varlığını gereksiz bulan bir söyleme bürünecektir.

bir yandan bahsedilen sınırlar içinde *Osmanlı devleti topraklarının bütünlüğünü, ulusal bağımsızlığı, hilafet ve saltanatın haklarını korumak üzere ulusal güçleri örgütlendirmek* diğer yandan da *ulusal iradenin üstünlüğünü tesis etmek* olarak ortaya koyulmaktadır.

Muhtırada, milliyetçiliğin önemli göstergelerinden olan gayrimüslim kesimlerle ilgili ise şu açıklamalar yapılmaktadır:

“Kendileriyle çok uzun bir zaman bir arada yaşadığımız gayri Müslim vatandaşlarımız (Ermeniler, Rumlar, Yahudiler vs) hakkında en iyi niyetlerle samimi duygular beslemekten ve onları da bizimle tam bir eşitlikte düşünmekten başka bir görüşümüz veya duygumuz yoktur. Mutlak surette inanıyoruz ki eğer memleket, ta içinde şimdiye kadar faaliyette bulunan kötü tesirler ve telkinlerden kurtulursa İmparatorluğun çeşitli ırkları birbirleriyle tam bir barış içinde yaşayacaklar ve karşılıklı, mesut ve müreffeh bir hayat süreceklerdir.” (ATTB, 1991: 85)

Görüldüğü gibi milliyetçilik anlayışının temelinde *Osmanlı-İslam ulusu* vardır ve bu anlayış, etnik milliyetçilikten olduğu kadar yayılcı bir milliyetçilikten de uzaktır. Bunun bir diğer örneğini, muhtıranın devamında yer alan ve Ermenistan ile Azerbaycan arasında yaşanan sorunlarla ilgili açıklamalarda görmek mümkündür: “Ermenistan’daki bahtsız Müslüman halkın yardımına gitmekte ve Azerbaycan Müslümanlarıyla birlikte çalışmaktan çekinerek, bütün faaliyet ve hedeflerimizi anavatanın ve ulusun şimdi çizilen sınırlar içinde geleceğini ve refahını garanti altına almak için hasretmeyi zorunlu görüyoruz” (ATTB, 1991: 90).

Anavatan topraklarının korunması ve savunulması eksenli dile getirilen milliyetçi söylemin, zaman zaman *Wilson Doktrini* ile de bağı kurulmuştur: “Milliyetçilik ilkesini temsil eden Wilson doktrini ve Amerikan ulusu tarafından gösterilen ve bu doktrinin başarısını garanti altına alan hakkaniyet ve insaniyet ruhu bize büyük ümitler veriyor”(ATTB, 1991: 92). Kurulan bu bağın arkasında yatan neden, güçlü bir Batılı devletin yardımına ihtiyaç duyulmasıdır. Bunu aşağıdaki ifadelerde açıkça görmek mümkündür:

“Amerikalıların insanı kararları sayesinde devamlı ve tam bir barışın kurulabilmesi için gerekli ortamın bulunacağına dair sarsılmaz bir güven besliyoruz. Hiç şüphemiz yok ki uygarlık, hak ve adaleti temsil eden Amerikan ulusu ve Amerikan meclisi, tertemiz kalpli Türk halkı ve onun uygarlığa bağlılık derecesi hakkında yeterli derecede aydınlatmıştır ve kaderi üzerinde en etkili, tarafsız adil ve elverişli kararlar alacak ve bizi şükran duyguları içinde bırakacaktır.

Bizi kurban olduğumuz haksız baskıdan kurtarmak ve kalkınmamızı hızlandırmak yolunda güçlü ve tarafsız bir yabancı ulusun yardımının bizim için çok değerli olacağını ayrıca belirtmek isteriz.” (ATTB, 1991: 91).

Yukarıda da vurgulandığı gibi milliyetçi söylemin çerçevesinin yer yer Wilson İlkeleri 15 üzerinden çizilmesi, *mazlum millet* vurgusunun öne çıktığını göstermektedir. Bununla ilgili bir başka çarpıcı örnek, Mustafa Kemal tarafından 4 Mart 1920’de Sivas iline ve Heyet-i Merkeziye’ye gönderilen ve basının dikkate alması gereken hususları içeren uyarılardır (ATTB, 1991: 251-252). Bu uyarılarda Avrupa kamuoyunun Anadolu’da gelişen bağımsızlık hareketinin aleyhine fikir uyandırabilecek yayınlardan kaçınılması, hatta İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmazlıkları bile sadece Avrupa gazetelerindeki yayınları aktarma şekliyle sınırlandırılması istenmektedir. Ayrıca Avrupa devletlerinden hiçbirine karşı zorbalığı çağrıştıran bir dil kullanmayarak, kararlılık ve inanca işaret edilmesi istenmiştir.

Uyarıların devamında, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkının ve Wilson İlkeleri’nin benimsendiği; hak ve adaletten yana olduğu; ulusal bütünlüğün Anadolu ve Rumeli’nin birliğinin ve varlığının korunmasından oluştuğu belirtilerek; Turanizm ve Panislamizm propagandasından kaçınılması ve Avrupa’da daima emperyalizm tesisine hücum edilmesi istenmiştir. Din konusunda ise uyanık ve saygı gösteren bir durumda bulunulması, İslam halifeliğinin korunması amacına yönelik bir dil kullanılması gereği belirtilmiştir.

Basının dikkate alması gereken hususlar konusunda açıklamalar içeren bu telgraftan anlaşılacağı gibi Batı ile ilişkilerde çok hassas davranılmaya çalışılmış ve Avrupa kamuoyunun kazanılmasına uğraşmıştır. Milliyetçiliğin çerçevesi ise Parla’nın (1995: 183) ifade ettiği gibi “bağımsızlıkçı ve barışçıdır; saldırgan, irredantist, rövanşist, yayılcı bir yanı yoktur; dışa yönelik bir siyasi program değildir”.

Parla’nın yukarıdaki tespitinin doğruluğunu İstanbul’un işgali üzerine yabancı devletlerin temsilciliklerine gönderilen protesto telgrafından da izlemek mümkündür. Mustafa Kemal tarafından 16 Mart 1920’de İstanbul’da İngiliz, Fransız, İtalyan Siyasi Temsilcilerine, Amerikan Siyasal Temsilcisine, Bütün Tarafsız Devletler Dışişleri Bakanlıklarına, Fransa, İngiltere, İtalyan Millet Meclislerine verilmek üzere Antalya’da İtalyan Temsilciliğine başlığıyla gönderilen protestoda, şunlar yer almaktadır:

---

15 Tarihiçi Hobsbawm (2000: 158), Rus Devrimi’nin Bolşevik kartına karşı müttefiklerin de Wilson kartını oynadığının altını çizmektedir. Dolayısıyla bu dönemde Mustafa Kemal tarafından Wilson İlkeleri’ne yapılan referanslar, politik manevra açısından anlamlıdır.

“Ulusal bağımsızlığımızı temsil eden Meclis-i Meb’usan da dâhil olmak üzere, İstanbul’da bütün resmi daireler, İtilaf Devletleri’nin askeri kuvvetleri tarafından resmen ve zorla işgal edilmiş ve ulusal amaçlar uğrunda çalışan birçok yurtsever kişinin tutuklanmasına girişilmiştir. Osmanlı ulusunun siyasal egemenlik ve özgürlüğüne indirilen bu son darbe, ne pahasına olursa olsun hayatını ve varlığını savunmaya kararlı olan biz Osmanlılardan çok, yirminci yüzyıl uygarlık ve insanlığının kutsal saydığı bütün ilkelere, özgürlük, ulus, ülke duyguları gibi bugünkü insan toplumlarının temelinde yatan bütün ilkelere ve insanlığın bu ilkeleri meydana getiren ortak vicdanına indirilmiş demektir. Biz, haklarımızı ve bağımsızlığımızı savunmak için giriştiğimiz mücadelenin kutsallığına ve hiçbir gücün bir ulusu yaşama hakkından mahrum edemeyeceğine inanıyoruz. Tarihin bugüne kadar kaydetmediği bir suikast olan ve Wilson İlkeleri’ne dayanan bir Ateşkes Anlaşması ile ulusu savunma araçlarından yoksun bırakmak gibi bir hileye de dayanmış olduğu için ilgili ulusların şeref ve onurlarıyla da bağdaşmayan bu hareketin ne demek olduğunun değerlendirmesini, resmi Avrupa ve Amerika’nın değil, bilim, kültür ve uygarlık Avrupa ve Amerika’sının¹⁶ vicdanına bırakmakla yetinir ve bu olaydan doğacak büyük tarihsel sorumluluğa, son olarak bir kez daha dünyanın dikkatini çekeriz. Davamızın meşruluğu ve kutsallığı, bu güç zamanlarda, Tanrı’dan sonra en büyük yardımcımızdır.”(Nutuk, 2007: 388-389).

Protestoda açıkça ifade edildiği gibi ulusal bütünlük, etnik temelde bir Türk milliyetçiliğiyle değil *Osmanlı-İslam ulusu*¹⁷ fikriyle ifade edilmiştir ve bu söylem, 1919-1920 dönemi milliyetçi söyleminin temelini oluşturmuştur. Ayrıca işgale karşı mücadelede, Batılı ülkelerin değer yargıları ve ilkeleri onlara karşı kullanılmış, tarihsel sorumlulukları hatırlatılmıştır. Bu yapılırken de *resmi Avrupa ve Amerika* ile *bilim, kültür ve uygarlık Avrupa ve Amerika’sı* ayrıştırılmıştır.

2-YURTSEVER MİLLİYETÇİLİK: Ulusal Bağımsızlık (1920-1921)

Büyük Millet Meclisinin açılması, Tunçay’ın (1967: 70) da ifade ettiği gibi Türk-Sovyet ilişkilerinin resmi bir şekle sokulmasına olanak sağlamıştır. 23 Nisan 1920’de açılan Büyük Millet Meclisi tarafından yeni kurulan Muvakkat İcra Encümeni, Sovyet hükümetiyle yakın bir ittifak yapılmasını sağlamaya çalışmış;

16 Amerika’ya, altı çizilen kısım yazılmamıştır. Yalnız Amerika’nın yazılmıştır. (Gazi Mustafa Kemal’in notu, Nutuk, 2007: 388, 111 numaralı dipnot).

17 Osmanlı-İslam ulusu nitelemesini Türk ulusunun bir alternatifi olarak düşünülmemesi gerekir. Sözü edilen, etnik temelde bir Türk milliyetçiliğinin yapılmadığı ve Türklüğün, Osmanlılık temelinde ifade edildiğidir. Burada bir noktaya daha açıklık getirmek gerekmektedir: Mustafa Kemal, Osmanlılık vurgusunu, İttihat ve Terakki’nin yaptığı gibi imparatorluğu kurtarma sorunsalı içinde değil; yeni bir ulus ve devlet inşa etme sorunsalı içinde kullanmıştır. Her iki kavramın bir arada kullanıldığı ve Türklüğün, Osmanlılık tarihsel geleneği içinde ifade edildiği bir metin için bkz: Nutuk, 2007: 391.

Mustafa Kemal Büyük Millet Meclisi Reisi unvanıyla 26 Nisan 1920'de¹⁸ Moskova Hükümeti'ne bir teklif göndermiştir. Teklif (ATTB, 1991: 318), “emperyalist hükümetler aleyhine harekâtı ve bunların zorba yönetimi ve esaretinde bulunan mazlum insanların kurtarılma amacını hedef edinen Bolşevik Ruslarla birlikte çalışma ve harekâtı kabul ediyoruz” şeklinde başlamaktadır. Teklifte, Bolşevik güçleri Gürcistan üzerine askeri harekât yapar veya takip edeceği siyaset ve göstereceği etki ve nüfuzla Gürcistan'ın da Bolşevik ittifakına dâhil olmasını ve içlerindeki İngiliz güçlerini çıkarmak üzere bunlar aleyhine harekâta başlamasını sağlarsa, Türkiye Hükümetinin de emperyalist Ermeni hükümeti üzerine askeri harekât yürütülmesini taahhüt ettiği bildirilmekte ve gelecekte *emperyalizm aleyhine gerçekleşecek birlikte mücadele* için istenilen yardımlar sıralanmaktadır.

Bundan yaklaşık iki ay sonra Mustafa Kemal tarafından Rusya Sovyet Cumhuriyeti Dış İşleri Halk Komiseri Çiçerin'e gönderilen bir başka telgraf, kurulmaya çalışılan ilişkinin uzun dönemli olmasını umduğuna dair beklentileri içermektedir:

“Türkiye'ye ilgili olarak bildirilen ilkeler, esasen bizim samimi ve ciddi ilkelerimizdir. Bu ilkelerin uygulanışına engel olan Batı devletleri aleyhine sadece bu nedenle mücadele ediyoruz. Samimi ve pratik nedenler sağlandıkça tamamen uygulayacağız. (...) Biz Batı emperyalistlerine karşı yalnız kurtuluş ve bağımsızlığımızı muhafaza etmekle yetinmiyoruz. Aynı zamanda Batı emperyalistlerinin kuvvetleri ve bilinen her vasıtalarıyla Türk milletini emperyalizme araç yapmak istemelerine engel oluyoruz. Bu şekilde bütün insanlığa hizmet ettiğimize inanıyoruz. Rus ve Türk uluslarını birleştirecek sağlam dostluk esaslarının pratik ve maddi bir şekilde verimini göstermesinden ümit duymakla bahtiyar bulunuyorum.”(İleri, 1970: 113-114)

Mustafa Kemal'in bu dönemdeki temel stratejisi, Timur'un (2001: 25) da belirttiği gibi İngiliz emperyalizmi ile Sovyet Rusya sosyalizmi arasındaki temel çatışmadan yararlanmaktır. Kendisi için asıl amaç Anadolu'da bağımsız bir Türk devleti kurmaktır. Ancak bunun için Batılıların gerekli fedakârlığı yapmaları fazla muhtemel olmadığına göre, Kafkas cephesini yarmak ve Bolşeviklerden yardım almak gerekmektedir.

Sovyetler Birliği ile kurulan ilişki, elbette yalnızca Türkiye yönetiminin girişimleriyle sonuç vermiş değildir. Komintern'in aldığı *emperyalizm çağında ulusal kurtuluş mücadelelerini destekleme* kararı da bu ilişkinin kurulmasında temel etmenlerden olmuştur. Komintern'in Mustafa Kemal liderliğindeki 18 Padişah'tan önce Lenin'e telgraf çekilmesi, Kurtuluş Savaşı'nda izlenecek siyaseti ifade etmesi açısından oldukça manidardır.

yönetimi destekleme kararı, ilk bakışta çelişkili bir tutum gibi görünmektedir. Hatta SSCB'nin ve Komintern'in tutumunun, ilerleyen yıllarda Anadolu solunun ezilmesinde kolaylık sağladığı bile söylenebilir.¹⁹ Ancak ne Lenin liderliğindeki Komintern'in Mustafa Kemal liderliğindeki Anadolu yönetimini desteklemesi çelişkili bir tutumdur; ne de bu tutum, basit bir pragmatizmdir. Komintern'in verdiği desteğin iki temel nedeni vardır: Birincisi, Anadolu'daki direnişin emperyalizmi geriletme fonksiyonu; ikincisi, bu direnişin katalizör fonksiyonu. Bunları biraz daha açmak, konunun kavranmasında yararlı olacaktır.

235'i Türk, toplam 1891 delegenin katıldığı ve Eylül 1920'de Bakü'de toplanan Doğu Halkları Kurultayı, konuya iki yönden açıklık getirmeye çalışmıştır: Ezen ve ezilen ulusların ilişkisi, ezilen ulusların mücadelesi ve örgütlenmesi. Bu çalışmanın kapsamı açısından bir üçüncü boyuttan daha söz edilebilir: Türkiye ile ilişkiler.

Kurultayda başkanlık görevini yürüten Zinovyev (BDHK, 1999: 41), konuşmasında, Lenin'in yaptığı araştırmadan yol çıkarak dünyayı ikiye bölmektedir: Bir tarafta 250 milyon nüfuslu dört emperyalist devlet (ABD, İngiltere, Fransa, Japonya), yani ezenler; diğer tarafta 1 milyar 250 milyonluk nüfus, yani ezilenler. Her İngiliz kapitalisti, 100 kadar İngiliz'i ve 900 civarında ezilen sömürge halklarından kişiyi çalıştırmaktadır. Radek (BDHK, 1999: 60) ve Musa Zade (BDHK, 1999: 68) ise bu çerçeveyi, kapitalist ülkelerin Doğu halklarının zenginliklerini onların üretici güçlerini geliştirmek için değil; kazançlarına kazanç katmak için sömürdüklerini iddia ederek tamamlamaktadır. Dolayısıyla bu tespitlerin sonucunda varılabilecek yer açıktır: Batı proletaryasıyla Doğu devrimci akımı birleşmeli; köylü yığınları feodalizm kalıntılarına ve Avrupa emperyalizmine karşı örgütlenmelidir.

Ezen ve ezilen ulus ayrımını böyle yapan Kurultay, hemen ardından Doğu ülkelerinde var olan (veya geliştirilmeye çalışılan) örgütlenmelerin kapitalist düzenin çerçevesi içinde kalmamaları ve sosyalist bir program dahilinde mücadele etmeleri gereğini de ifade etmiştir. Aksi durumda yapılanlar burjuvazinin çıkarlarına hizmet edecek ve sanıldığına aksine siyasi bağımsızlık bu ülkeleri sömürüden kurtarmayacaktır. Kurtuluşun yolu da (Doğu ülkelerinde gelişmiş bir sanayi ve proletarya bulunmadığı için burada sömürülen asıl unsurlar olan) köylülerin Sovyet tarzı bir örgütlenme içine girmelerinden geçmektedir.

Ezen-ezilen ulus ilişkisi ile ezilen ulusların örgütlenmesi sorununu bu çerçevede gören Kurultay, diğer Doğu ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de toplumsal

¹⁹ Komintern'in tutumuna ciddi eleştiriler getirerek Komintern'in tutumunu "Anadolu solculuğunun mezar taşı kitabesi" şeklinde niteleyen bir yorum için bkz: Tunçay, 1967: 140-142.

devrimin dinamiğini köylü sınıfında görmüş ve Mustafa Kemal yönetimini şöyle değerlendirmiştir:

“Eğer Türkiye’deki Mustafa Kemal yönetimi veya İran’daki ya da Hindistan’daki ulusal kurtuluşçu yönetimler, kapitalist toplumu benliklerinde olduğu gibi yaşatarak İngilizleri kovar ve İngiltere’ye ulusal bağımsızlıklarını kabul ettirmeyi başarırlarsa, ekonomik açıdan İngiltere’ye bağımlı olmaya devam edeceklerdir. Siyasal bağımsızlık uluslararası sanayi sermayesinin sızmasından onları koruyamayacaktır, bu sızmadan veya yerli bir sanayi sermayesinin oluşmasından, ulusal sanayinin üretim araçlarının özel mülkiyeti üzerine temellenerek gelişmesinden sonra köylü sınıfı kendisini kelimenin tam anlamıyla yıkıma sürükleyecek olan acıyla dolu kapitalistleşme sürecini yaşamak zorunda kalacaktır.” (BDHK, 1999: 162)

Birbirine paralel içerikte yapılan konuşmaların ardından Doğu Halkları Kurultayı, Türkiye ile ilgili şu kararları almıştır:

“1-Kurultay, dünya emperyalizmine karşı savaştan ve özellikle Doğu halklarını ezen ve sömüren İngiliz-Fransız emperyalizmi korsanlarının tüm dünya emekçilerini kölelik altında tutmak için sürdürdükleri çabalara karşı koyan Türk savaşçılarına sevgilerini ifade eder. Aynen Komünist Enternasyonal İkinci Kongresi’nde olduğu gibi Birinci Doğu Halkları Kurultayı da yabancı emperyalistlerin boyunduruğundan Doğu’nun ezilen halklarını kurtarmaya çalışan ulusal devrimci hareketleri desteklemek istediğini bildirir.

2-Bu arada Kurultay, Türkiye’deki ulusal devrimci hareketin yalnızca yabancı sömürücülere yönelik olduğunu ve bu hareketin işçi ve köylülerin ezilmekten ve sömürülmekten genel anlamıyla kurtulmaları demek olmayacağı gerçeğini de ortaya koyar. Bu hareketin başarısı Türk çalışan yığınları için en önemli sorunların çözümünü getirmeyecektir: Toprak sorunu ve vergiler sorunu, değişik uluslardan oluşmuş Doğu’nun kurtuluşu için en önemli engel olarak kalacaklardır.

3-Kurultay, geçmişte bir grup emperyalist gücün çıkarları için Türk işçi ve köylülerini ölüme götüren ve Türkiye’nin çalışan yığınlarını yüksek rütbeli subaylar ve zenginler diktatörlüğü gibi çift taraflı bir tehlikeye sürükleyen bu hareketin önderleri hakkında ihtiyatla söz edilmesi gerekliliğine inanır. Kurultay onlara eylemleriyle halka hizmet etmeye hazır olduklarını kanıtlamayı ve eski yanlışlıklarının izlerini silmeyi önerir. Kurultay bir yandan Türkiye’nin ve Doğu’nun çalışan yığınlarını ulusal devrimci hareketi desteklemeye çağırırken, öte yandan Türk işçi ve köylülerini kendi öz örgütlerinde toplanıp yabancı

emperyalistlerin kurtuluş savaşının sonunda zenginlerle olan ilişkileri ve onlar üzerindeki etkileri sayesinde pay almalarına, bürokratların ve generallerin (paşalar, derebeyleri vb), köylülerin sırtından geçinmelerine hiçbir biçimde izin vermemelerini salık verir. Ancak böyle olursa Türkiye'nin emekçi halkı sömürücülerden ve baskıcılardan kurtulabilir; ancak böyle olursa fabrikalar, tarlalar, madenler genel bir deyişle ülkenin tüm zenginlikleri yalnız ve yalnızca emekçilerin çıkarları için kullanılabilir.” (BDHK, 1999: 100-101).

Komintern'in bu görüşleri, Lenin'in 1916 yılının ilk aylarında kaleme aldığı bir makaleyle önemli ölçüde örtüşmektedir. Bu makalesinde Lenin, burjuva ulusal hareketlerden yola çıkarak dünyayı üçe bölmektedir:

“Birincisi; Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin gelişmiş kapitalist ülkeleri. Bu ülkelerde ilerici burjuva ulusal hareketler çoktan sona erdi.

İkincisi; Doğu Avrupa (Avusturya, Balkanlar ve özellikle Rusya). Bu ülkelerde, burjuva demokratik ulusal hareketleri geliştiren ve ulusal mücadeleyi yoğunlaştıran özellikle 19.yüzyıldı. (...) Burada en zor ve en önemli görev, ezen ulusların işçilerinin sınıf mücadelesini, ezilen ulusların işçilerinin sınıf mücadelesiyle birleştirmektir.

Üçüncüsü; Çin, İran ve Türkiye gibi yarı-sömürge ülkeler ile bütün sömürge ülkeler, ki bu ülkelerin toplam nüfusu bir milyarı bulmaktadır. Bu ülkelerde burjuva-demokratik hareket ya yeni yeni ortaya çıkmaktadır ya da daha tamamlanmamıştır. Sosyalist karşılık beklemezsiniz, sömürgelerin özgürlüğünü -ki bu talebin siyasi ifadesi kendi kaderini tayin hakkını tanımaktan başka bir anlam ifade etmez- acil ve koşulsuz olarak savunmakla kalmamalı, bu ülkelerdeki burjuva demokratik ulusal kurtuluş hareketleri içinde yer alan daha devrimci öğeleri kararlı bir biçimde desteklemeleri ve onların kendilerini ezen emperyalist güçlere karşı ayaklanmasına -ya da söyle bir şey olması halinde, devrimci savaşına- yardım etmelidir.” (Lenin, 2006: 136-137).

Görüldüğü gibi Lenin, ulusal sorunu saf bir demokrasi sorunu olarak değil, belli bir bağlam içine yerleştirerek ele almıştır. Ona göre tüm proletarya, demokratik talepleri için mücadelesini burjuvaziyi devirmeyi amaçlayan devrimci mücadelesine bağlamalıdır. Dolayısıyla (Lenin'in çarlık rejimi için yorumunu Türkiye'ye yorumlayarak söylemek gerekirse), Kurtuluş Savaşı dönemi Türkiye'sinde demokrasinin çıkarları, esas olarak yabancı sömürgecilere ve saltanat rejimine karşı mücadeleden oluşmaktadır. Aynı şeyi Chatterjee'nin soyutlamasıyla ifade etmek gerekirse, “Avrupa dışı dünyadaki ulusal sorun, tarihsel olarak bir sömürge sorunuyla iç içe geçmiştir.” (Chatterjee, 1996: 48).

Sovyetler Birliği ile kurulan bu yakın ilişki ve sömürgeciliğe karşı verilen mücadele koşulları altında milliyetçilik söylemi, doğası gereği kısmi bir dönüşüm geçirmiştir; ancak aynı eksenle (Osmanlılık temelinde) tanımlanmaya devam edilmiştir. Bunun en net ifadesini, Mustafa Kemal'in 1 Mayıs 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin bileşenleri üzerine yaptığı konuşmada görmek mümkündür (ASD, 1997a: 74-75). Bu konuşmada Mustafa Kemal, meclisi oluşturan kişilerin *yalnız Türk, Çerkez, Kürt, Laz değil; hepsinin birleşmesinden oluşmuş İslami unsurlar* olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden meclisin emelleri, yalnız bir İslami unsura özgü değildir; İslami unsurlardan birleşmiş bir kütleye aittir ve bu birlikteliği oluşturan her bir İslam unsur, kardeşdir ve çıkarları bütünüyle ortak olan vatandaşlardır. Dolayısıyla vatandaşlar, birbirine karşılıklı saygı ile yükümlüdür ve bir diğerinin ırkı, sosyal, coğrafi her türlü hukukuna daima saygılıdır; çıkarlar ortaktır.²⁰

Milliyetçi söylemde yaşanan kısmi dönüşüm ise emperyalizm ve kapitalizme karşı bağımsızlık mücadelesi veren bir çerçeveye (geçici olarak) yerleşmesidir. Bu anlayış, mazlum milletlerin emperyalist ve kapitalist devletlere karşı bağımsızlık mücadelesi söylemine dönüşmüştür. “Bütün vatan topraklarının kurtuluşu için girişilen ulusal hareket” (Nutuk, 2007: 402), yalnızca Batı emperyalistlerine karşı kurtuluş ve bağımsızlığı değil; aynı zamanda emperyalizme araç yapılmaya çabasına karşı mücadeleyi de içermektedir (İleri, 1970: 113-114).

3-GEÇİŞ DÖNEMİ YA DA ETNİK KÖKENİN KEŞFİ: Milli Benlik (1921-1923)

Birinci İnönü Savaşı'ndan cumhuriyetin ilanına kadar geçen bu dönem, TBMM içinde (halifelik ve saltanat yanlılarıyla karşıtları arasında) önemli tartışmaların yaşandığı bir dönemdir. Birinci İnönü Savaşı ertesinde Türkiye, Sevr Anlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi amacıyla Londra Konferansı'na çağırılmıştır. Bu çağrı, Anadolu'daki sol örgütlerin ezilmesini de beraberinde getirmiştir²¹. Londra Konferansı'nda bir barış anlaşması sağlanamamış olsa da TBMM'nin Batılı devletler tarafından tanınması, önemli bir engelin aşılması anlamına gelmektedir. Ayrıca bu görüşmeler öncesinde sol örgütlenmeler ezilerek, Batılı devletlere yeni Türkiye'nin nasıl olması düşünüldüğü konusunda da önemli bir mesaj verilmiştir.²²

20 Mustafa Kemal'in ulus eksenine yaptığı 'çıkartların ortaklığı' vurgusu, ilerleyen yıllarda sınıf temelinde de yapılacak ve solidarist-korparatist anlayışın temel argümanı haline getirilecektir. Bu konuya ilerleyen kısımlarda değinilecektir.

21 Anadolu'da gelişen sol örgütlerin ezilmesinin sağlayan en önemli fırsat, Çerkes Ethem ayaklanmasıdır. Ayaklanmayı bahane eden Ankara Hükümeti, Ethem'in içinde yer aldığı Yeşilordu örgütüyle beraber diğer sol örgütlenmeleri de sindirmiştir.

22 Kurtuluş Savaşı'nın siyasal rejim sorununu tartıştığı eserinde Sezgin (2005: 39), 1920 Anadolu'sunda Bolşevikliğin abartıldığı ölçüde gelişmediği, meclis içinde Bolşevik bir gruptan söz edilemeyeceği, ne

Bu dönemde yüzünü Batı'ya dönen Anadolu iktidarı, emperyalizm ve kapitalizm karşıtı söylemini de terk etmiş; bunu, emperyalizm karşıtı bağımsızlık şeklinde yeniden formüle etmiştir. Anti-kapitalist söylemin geride kalmasıyla ihtiyacı giderecek en uygun zemin, “siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören” (Gellner, 2006: 71) milliyetçilik olmuştur. Ancak bu süreç, aynı zamanda bir ulus inşasını da gerektirmiştir. Dolayısıyla bir ulus ve o ulusa ait bir tarih, yani geçmiş yaratılmalıdır. Dönemin milliyetçilik anlayışında egemen söylemin, artık Osmanlı devletinin asli unsuru olan Türk ulusunun yeteneklerine ve benliğine dönük olmasının nedeni budur.

Mustafa Kemal, Batılı devletlerin Doğu sorunu ismiyle bir şey ortaya attıklarını, buna göre Osmanlı Devleti'ni yıkarken onu vücuda getiren asli unsuru da ortadan kaldırmayı planladıklarını; fakat bunu başaramadıklarını ve Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun hükümeti tarafından idare olunan bir Türk devleti kurulduğunu belirtmektedir (ASD, 1997b: 93). Asırlardan beri Osmanlı adı altında yaşayan ve çeşitli devletler kuran ulus, ilk kez (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun birinci maddesinde ifadesini bulan) bu kadar çağdaş, parlak ve dini bir başarı elde etmiştir (ASD, 1997b: 53). Bu ülke “tarihte Türk'tü, bugün Türk'tür, gelecekte de Türk olacaktır” (ASD, 1997b: 130).

“Bütün Türklük karakterini, yani onun dinç, azimkâr ve erdemli ayaklarını kendisinde bir araya getiren” (ASD, 1997b: 137) yeni Türkiye devleti bu başarıyı, “kendi hukukuna ve benliğine sahip olmasıyla, hukuku ve ulusal çıkarları dışındaki emellerden kaçınarak yürümesiyle” (ASD, 1997b: 167) meydana getirmiştir. Nasıl ki “Osmanlı imparatorluğu içindeki çeşitli kavimler hep ulusal inançlara sarılarak, milliyet ülküsünün gücüyle kendini kurtardılar” (ASD, 1997b: 147) ise Türkler de “ulusal benliklerine sahip çıkmalı ve ulusal varlıklarına düşman olanlarla dost olmamalı, ulusal benliğe uzanacak eller kırılmalıdır; çünkü ulusal benliğini bulamayanlar, başka uluslara av olurlar.” (ASD, 1997b: 147)

Bu tespitlerin benzerleri, Ziya Gökalp'in yazılarında da mevcuttur. Gökalp (2005: 76), Osmanlıcıları, Osmanlı imparatorluğu sınırları içindeki yabancı ulusların mutlaka ayrılmaya çalışacağını, çünkü artık yüzlerce ulustan oluşmuş bulunan yapay camiaların devamına olanak kalmadığını göremedikleri için eleştirmiştir. Çünkü artık her ulusun ayrı bir devlet olması ve bağdaşık, samimi, doğal bir toplum hayatı yaşaması kaçınılmazdı.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ne de Halk Zümresi'nin Bolşevik olmadığı, Mustafa Kemal ve Büyük Millet Meclisi'nin Bolşeviklik cereyanını ciddi bir tehlike olarak görmediği tespitlerinin ardından solun bastırılmasının temel nedenin Londra Konferansıyla değil, muhafazakârlarla süregiden çatışmayla ilgili olduğu tespitinde bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi bir önceki dönemin Osmanlılık söyleminden Türklük söylemine geçilmiş; Türk milliyetçiliği ve ulusal benlik, toplumu bir arada tutan temel harç niteliği kazanmaya başlamıştır. Öyle ki ulusal benlikle ilgili söylemler, zaman zaman “bilinç, azim ve yiğitlikle Türk milleti, çok cevherli, çok yetenekli ve diğer uluslara göre çok üstün” (ASD, 1997b: 135) şeklini alarak Türk ırkının yüceliğine kadar ulaşmıştır. Ancak bir bütün olarak bakıldığında, Türk milliyetçiliğinin ırkçı bir eksende değil, yurttaşlık temelinde biçim kazandığı görülmektedir. Bu durum, Halk Fırkası’nın 1923 yılında kabul edilen tüzüğünde²³ yurttaşlık anlayışı çerçevesinde yer almıştır. Tüzüğün, üyeliğin ölçütlerinin düzenlendiği üçüncü maddesinde, her Türk’ün ve dışarıdan gelip Türk doğasını, Türk kültürünü kabul eden herkesin Halk Fırka’sına katılabileceği belirtilmiştir.

Ortak geçmişe ait bu göndermeler, önceki dönemlere göre çok daha belirgin bir yer tutmaktadır. Bunun nedenini yalnızca Mustafa Kemal’in kişisel niyetleriyle açıklamaya çalışmak, elbette çok yanıltıcı bir noktaya savrulmaya neden olur. Kişisel hesapların dışında milliyetçilik, genç Türkiye açısından tarihsel olarak iki önemli işlev görmüştür: Birincisi, iktisadi birlik, iç pazarın kontrol altında tutulması ve korunması (ekonomik düzey); ikincisi, kişisel çıkarlara karşı ortak çıkarın sağlanarak toplumsal bütünleşme ve meşruiyetin yaratılması, (siyasal düzey).²⁴

Ernest Renan’ın da belirttiği gibi “tarihi yanlış yazmak, bir millet oluşturmanın parçasıdır.” (aktaran Hobsbawm, 2000: 27) Bu yüzden bir milliyetçiliğin avantajları çerçevesinde bir geçmiş icat edilmelidir. Çünkü;

“Geçmişlik insanları bugün, aksi takdirde davranmayabilecekleri şekilde davranmaya ikna eden bir kiptir. Geçmişlik kişilerin birbirlerine karşı kullandıkları bir araçtır. Geçmişlik bireylerin toplumsallaşmaları, grup dayanışmasının korunması, toplumsal meşruiyetin oluşturulması ya da ona meydan okunması için merkezi bir öğedir. Bu nedenle geçmişlik en başta törel bir görüngü, bu nedenle siyasal bir görüngü ve her zaman için çağdaş bir görüngüdür. Kuşkusuz bu yüzden değişkendir. Gerçek dünya sürekli olarak değiştiğinden çağdaş siyasette geçerli

23 Tüzüğün tamamı için bkz: Tunçay, 1981: 362-369.

24 Burada iki noktaya açıklık getirmek gerekmektedir. Birincisi, milliyetçiliğe eleştirel yaklaşmanın, onun bu işlevlerini ortadan kaldırmadığı; ikincisi, gelişmiş kapitalist ülkelerde milliyetçiliğin ülke içi birliği ve özgürlüğü sağlayamadığı: “Milliyetçilik, feodal toplumun ayrımcılık ve gericiliğine karşı yükselen orta sınıfın iktisadi birlik ve kültürel özgürlük amacının bir ifadesiydi. Militarizmse, milliyetçiliğin amacına ulaşması için kaçınılmaz olarak kullanılan bir araçtı. Militarizmin yapıcı tarihi role sahip olduğunu kabul etmeyenler vardı. Ancak Rosa Luxemburg, bu konuyu, ‘tarihi olduğu gibi ele alırsak-olması mümkün ya da olmaması gereken biçimde ele almadan- savaşın, kapitalist gelişmenin kaçınılmaz bir vechesi olduğunu kabul etmek durumundayız’. (Sweezy, 2007: 306).

olan da zorunlu olarak sürekli değişmektedir. Bu nedenle geçmişin içeriği zorunlu olarak sürekli değişir. Ancak geçmişlik tanım olarak, bir sabit geçmiş iddiası olduğuna göre, gelirlri bir herhangi bir geçmişin değiştiğini ya da değişebileceğini hiç kimse hiçbir zaman kabul edemez. Geçmiş normal olarak taşa yazılıdır ve geri çevrilemez sayılır. Kuşkusuz, gerçek geçmiş gerçekten taşa yazılıdır. Öte yandan toplumsal geçmiş, yani bizim bu gerçek geçmişi anlayış biçimimiz, olsa olsa yumuşak kile yazılıdır.” (Wallerstein, 2000: 99-100).

Milliyetçi siyasetin ortak noktası olan bu özelliğin yanında, her ulus ayrıca kendini diğerlerinden de ayırt etmelidir. Bu dönüşümü sağlamak için de -Chatterjee'nin (1996: 15) Doğu tipi milliyetçilik üzerine yaptığı gözlemlerde ifade ettiği gibi- ulusu, kültürel olarak yeniden donatmak gerekmektedir. Fakat bu yabancı kültürü taklit ederek olamazdı, çünkü o zaman ulus, farklı kimliğini kaybedebilirdi. Dolayısıyla arayış, ilerlemenin gereklerine uydurulmuş; ama aynı zamanda kendi farklılığını da koruyan bir ulusal kültürün yeniden canlandırılması arayışı şeklinde olmalıydı.²⁵

4-TERİTORYAL ULUSLAŞMA: Türk Vatanı (1923-1931)

Cumhuriyetin ilanından itibaren geçen bu sekiz yıl, bütün taşların yerine oturduğu dönemdir. Seçimlerin yenilenmesiyle meclisteki muhaliflerin devre dışı bırakılması, planlanan düzenlemelerin hayata geçirilmesi için önemli bir zemin sağlamıştır.

Seçimleri kazanan Mustafa Kemal ve arkadaşları, yeni kurulan Halk Fırkası'nın tüzüğünde Halk Fırkası'nın amacını, *ulusal egemenliğin halk tarafından ve halk için yürütülmesine rehberlik etmek, Türkiye'yi çağdaş bir devlet haline yükseltmek ve Türkiye'de bütün güçlerin üstünde kanunun yetkesini egemen kılmaya çalışmak* olarak açıklamışlardır.

Mustafa Kemal'in oybirliğiyle cumhurbaşkanlığına seçilmesinin ardından anayasanın birkaç maddesinde değişiklik yapılmış, Türkiye devletinin hükümet şeklinin cumhuriyet ve başkentini ise Ankara olduğu anayasaya girmiştir. Türkiye devletinin dininin İslam, resmi dilinin Türkçe olduğu hükmü de ikinci maddeye eklenmiştir.

1924'te yeni anayasa kabul edilmiş ve bu anayasada 1927'de önemli değişiklikler yapılmış, 1925 çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu sonrasında iktidar

25 Chatterjee'nin Doğu tipi milliyetçilik üzerine yaptığı gözlemlerle ulaştığı bu sonuç, Mustafa Kemal Türkiye'si açısından da geçerlidir. Mustafa Kemal ve çevresinin modernist atılımlar çerçevesinde yaptığı düzenlemeler incelenirse, düzenlemelerle birlikte bu söylemin çok belirgin bir şekilde kullanıldığı görülecektir.

bloku içindeki ve dışındaki Mustafa Kemal karşıtları temizlenmiş, Batı tarzı bir yaşamı ve uluslararası standartları esas alan birtakım yenilikler hayata geçirilmiş, bu esnada Halk Fırkası'nın yeni tüzüğü hazırlanmış ve 1927 yılında kabul edilmiş, ikinci çok partili düzene geçiş denemesinin de başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından bu dönem bitmiştir.

Dönemin milliyetçi söylemi, *tekmil millet* anlayışından *etnik kökene* vurgu yapan bir milliyetçilik anlayışına kaymaya başlamıştır. Mustafa Kemal'in söylemlerindeki milliyetçilik ekseninin, artık ortak tarihe ve ulusal benliğe göndermede bulunmaya başladığını şu ifadelerde açıkça görmek mümkündür:

“Gerek Osmanlı ve Selçuklu Türklüğünde gerekse daha önce kurulan devletlerde Türk, kendi ruhunu, benliğini hayatını unutmüş; nereden geldiği belirsiz birtakım liderlerin bilinçsiz araçları olmak mevkiine düşmüştür. Türk ulusu kendi benliğini, bilincini, ruhunu unutmurmuş gibi olmuş ve varlığıyla herhangi bir amaca, sonucu alçalma ve esaret olan, hiçbir karşılık beklemeden köle olmaya varan hakir bir hedefe sürüklenmiştir. Ulus, ne yazık ki bu aymazlık halini çok sürdürmüş, bu yüzden türlü sefaletlere ve mahkûmiyetlere uğramaktan kendini kurtaramamıştır.” (ASD, 1997b: 204).

Mustafa Kemal için saraylarının içinde Türk'ten başka unsurlara dayanarak, düşmanlarla ittifak ederek Anadolu'nun, Türklüğün aleyhine yürüyen çürümüş gölge adamlarının Türk vatanından kovulması, düşmanların denize dökülmesinden daha kurtarıcı bir harekettir Ulusal egemenliğin sağlanması ise Türk ulusunun kutsal atalarından emanet olan bu topraklarda tam anlamıyla efendi olarak yaşaması, bu makamların bertaraf edilmesiyle mümkün olmuştur (ASD, 1997b: 185-186).

Mustafa Kemal, Türk ulusunun egemenliği ve Türkiye devletinin varlığının sağlam temellerde sürekli olabilmesinin yolunu ulusal eğitimde bulmaktadır. “En önemli ve esaslı nokta eğitim meselesidir” (ASD, 1997b: 206) diyen Mustafa Kemal, eğitimin bir ulusu özgür, bağımsız, şanlı, yüce bir sosyal topluluk halinde yaşatabileceği gibi esaret ve sefaletle de terk edebileceğini tespit etmektedir (ASD, 1997b: 206).

Mustafa Kemal için din ve ahlak eğitimi yeterli değildir; ulusal bir bilinç oluşturulmalıdır. Bunun da yolu ulusal eğitimidir:

“Eğitim kelimesi yalnız olarak kullanıldığı zaman kullanan kişinin niyetine göre farklı anlamlara gelir. Ayrıntıya girilirse eğitimin hedefleri, anaçları çeşitlilik gösterir. Örneğin dini eğitim, ulusal eğitim, uluslararası eğitim gibi. Bütün bu

eğitimlerin hedef ve amaçları başka başkadır. Ben burada yalnız yeni Türk Cumhuriyeti'nin yeni nesle vereceği eğitimin ulusal eğitim olduğunu kesinlikle ifade ettikten sonra diğerleri üzerinde durmayacağım. (...) Yeryüzünde üç yüz milyondan çok Müslüman vardır. Bunlar ana, baba, hoca terbiyesiyle eğitim ve ahlak almaktadırlar. Fakat maalesef gerçek olay şudur ki, bütün bu milyonlarca insan kütleleri, şunun veya bunun esaret ve zillet zincirleri altındadır. Aldıkları manevi eğitim ve ahlak, onlara bu esaret zincirlerini kırabilecek insani üstün nitelikleri vermemiştir, veremiyor. Çünkü eğitim hedefleri ulusal değildir.” (ASD, 1997b: 206).

Dönemin milliyetçi söyleminde Batıcı anlayış da önemli bir yer tutmaktadır: “Hep beraber bütün dünyaya açıkça ifade edelim ki bunca inkılâbın bilinçli kahramanı olan bu ulus, medeniyet güneşinin bütün hararetini almıştır.” (ASD, 1997b: 219). Batıcılığın açıklıkla vücut bulduğu bu söylemde, Türk Ocakları'nın işlevi de yeniden tanımlanarak “ulusun hayatını daima hassas ve yüksek bir halde bulundurmak, zihinlerdeki eski pasları atmak için en güçlü dayanak yerleri” (ASD, 1997b: 229) olarak nitelenmiştir. Mustafa Kemal, bu gibi sosyal ocakların hep Batı memleketlerinde toplandığını ve Doğunun, bu boşluğun cezasını çektiğini belirtmekte (ASD, 1997b: 215) ve eklemektedir: “Türk cumhuriyetinin inkılâbı, ocaklara dayanmaktadır. Doğudaki harekât, çok mutlu bir sonuç vererek bitmiştir. Bu seferki cidal, bir ülkü savaşı olarak tanınacaktır.” (ASD, 1997b: 215)

Modernleşme sürecine giren Doğu toplumlarının ortak özelliklerinden birisi, Batı'nın kimi özelliklerini aktarırken ulusal benliği korumaya çalışmaktır. Bu milliyetçilik anlayışına göre Batı maddi yönden ilerideyken, Doğu manevi yönden daha üstündür. Chatterjee'nin (1996: 15) *Doğu tipi milliyetçilik* olarak isimlendirdiği bu tutumun özelliği, kültürel olarak yeniden donatarak ulusu dönüştürmektir. Fakat bu, yabancı kültürü taklit ederek olamazdı, çünkü o zaman ulus farklı kimliğini kaybedebilirdi. Dolayısıyla arayış, ilerlemenin gereklerine uydurulmuş ama aynı zamanda kendi farklılığını da koruyan bir ulusal kültürün yeniden canlandırılması arayışı idi. Chatterjee'ye göre bu arayış, dönemin koşullarına göre ileridir:

“Doğu tipi milliyetçilerin ilerleme idealini kabul etmeleri ve değer vermeleri -ve kendilerine modern dünyanın koşullarına daha da uygun hale getirmek için miras kalmış kültürlerini dönüştürme çabaları-; arkaik otorite biçimlerinin yıkıldığı, belirli bir derecede bireysel girişim ve tercihin gelişimi ve modern eğitim ve bilimin uygulamaya konulması için koşulların yaratıldığı anlamına gelir. Bütün bunlar temel bir tarihsel anlamda özgürleştirici olmaktan başka bir anlam taşımazlar. Sonuç olarak, bu tip milliyetçilik yeniden doğuşçu hareketler veya

baskıcı rejimler biçiminde ortaya çıksa da hala bir ilerleme ve özgürlük hamlesini temsil eder.

Bu milliyetçiliği, demokrasi ve kişisel özgürlük arzularını da üreten bir toplumsal, entelektüel ve ahlaki devrimin bir parçası olarak görmek zorundayız. Bu milliyetçilik, çoğu kez onları yozlaştırırsa da, bu arzulara bağlıdır ve onların güçlenmesine ve gerçekleştirilmeleri için gerekli bazı toplumsal koşulların yaratılmasına yardım eder.” (Chatterjee, 1996: 18).

Milliyetçi söylem, 1927 tüzüğünde²⁶ ve program beyannamelerinde²⁷ de ifadesini bulmuştur. 1927 tüzüğünde milliyetçilik, vatandaşlar arasında en sağlam bağın *dil, duygu ve düşünce birliği* olduğundan hareketle *Türk dilini ve kültürünü güçleştirme ve ilerletme* amacı içinde tanımlanmıştır.

Ancak 1927 tüzüğünün fırkaya üyelik koşullarında, bir önceki tüzüğe göre önemli bir değişiklik yapılmıştır. 1923 tüzüğünün genel esaslar bölümünde yer alan üyelik koşulları, 1927 tüzüğünde birinci kısım içinde ele alınmış; eski tüzükte Türk olan ve dışarıdan gelip Türk doğasını ve kültürünü kabul eden herkesin üye olabileceği belirtilirken; artık üyelik için başka şartlara da sahip olma gerekliliği şart koşulmuştur. Yeni düzenlemeye göre üyelik koşulları şu özelliklere sahip kişiler için vardır:

On sekiz yaşını tamamlamış olmak,

Kötü şöhretle tanınmamış olmak,

Şeref ve haysiyeti bozucu, hapis veya ağır hapis veya bu derecede cezayı gerektiren bir suçtan dolayı hüküm giymemiş olmak,

Ulusal hareket karşıtı bir durum almamış ve bu gibi girişimlere dâhil olmamış olmak,

Siyasi seciyeleri itibariyle olumsuz bir ruh taşımamış oldukları belli olmak,

Türk vatandaşı olmak,

Türk kültürünü benimsemiş olmak,

Fırkanın bütün ilkelerini kabul etmiş olmak.

26 Tüzüğün tamamı için bkz: Tunçay, 1981: 382-394.

27 Program beyannamelerinin tamamı için bkz: Tunçay, 1981: 395-397.

Görüldüğü gibi milliyetçilik anlayışında etnik temelli bir milliyetçiliğe yönelinmiş; bu durum 1924 anayasasında da yer bulmuştur. Anayasanın seçme ve seçilme koşullarını düzenleyen onuncu ve on birinci maddelerinde -diğer koşulların yanında- *Türk olmak* ibaresi de yer almıştır.

1927 yılına ait program beyannamelerinde ise izlenecek iç siyaset *güvenlik ve huzurun sağlanması* olarak ifade edilmiştir. Bu ifade, Şeyh Sait İsyanı sebebiyle ciddi çatışmaların yaşandığı Kürt sorununa Cumhuriyet Halk Fırkası'nın bakış açısını ortaya koymaktadır. CHF, meseleyi bir asayiş sorunu şeklinde ele almaktadır. Dış siyaset ise -daha önce de olduğu gibi barış içinde ve eşitlik temelinde- *devletin kazanılan itibarının barış içinde savunulması ve korunması* şeklinde açıklanmıştır.

Özetle dönemin milliyetçilik anlayışını (Anthony D. Smith'ten²⁸ alıntı bir kavramla) *teritoryal uluslaşma* şeklinde değerlendirmek mümkündür. Aslında Smith, teritoryal milliyetçiliği Batı toplumları için kullanmakta; Doğu tipi milliyetçilik için *etnik* kavramını tercih etmektedir. Ancak teritoryal uluslaşmanın çerçevesini çizerken kullandığı ölçütler²⁹, genç Türkiye'nin ulus inşası süreciyle örtüşür nitelikte olduğu için bu kavramın kullanılması uygun düşmektedir.

5-BÜROKRATİK İÇERİLME: Üstün Türk Irkı (1931-1938)

Cumhuriyet Halk Fırkası'nın tüzükten ayrı kabul edilen ilk resmi programı, 1931 Mayısında gerçekleştirilen üçüncü kurultayla mümkün olmuştur. Bu tarihten önceki dönemlerde bir resmi program olmadığı gibi zaman zaman nesnel koşulların zorladığı ittifaklar ve pragmatik siyaset gereği retorik egemen olabilmıştır. Ancak 1927'de tamamlandığı söylenebilecek Türk Devrimi sonrası (ve son çok partili siyasi hayat girişiminin de sona erdirilmesinin ardından) söylem, artık resmi metinlerden rahatlıkla izlenebilmektedir. Ancak bundan önceki bölümlerde ilkin konuşmalar üzerinden bir analiz yapıp resmi metinler sonraya bırakıldığı için, burada da bu yöntemi izlemek daha uygun olacaktır.

Bu dönemin milliyetçilik söylemi, ülke içi açısından etnik temele dayalı (ve hatta zaman zaman ırkçı boyutlara ulaşan), ülke dışı yönünden ise devletlerin eşit koşullarda ve barış içinde yaşamasına dönüktür. İç siyasette izlenen milliyetçi söylemin bu boyutlara ulaşmasında ülkenin doğusunda yaşanan isyanların önemli bir payı olmuştur. Gerek Cumhuriyet Halk Partisi programları ve beyannameleri gerekse yasaların düzenlenişi, milliyetçi bir eksende süregelmiştir.

28 Kavramın kullanım alanıyla ilgili daha geniş bir tarama için bkz: Smith, 2002: 171-198 ve Smith, 2004: 13-38, 129-136.

29 Smith, teritoryal uluslaşmanın çerçevesini çizerken şu unsurlardan söz etmektedir: Kesin coğrafi sınırlar, yasalar ve yasal kurumlar, vatandaşlık, ortak kültür. (Smith, 2002: 171-179).

Bu dönem boyunca Mustafa Kemal'in söylemlerinde, Türk ulusunun ve Türk ırkının seçkinliği, geçmişe dönük bağlar kurularak dile getirilmiştir. İzmir'deki Halk Fırkası kongresinde konuşan Mustafa Kemal, bütün insanlık tarihi boyunca ziraatı ve sanatı ilk öğreten ulusun Türkler olduğunu belirterek (ASD, 1997b: 297), Türk ulusunun dünyaya mürebbiblik ettiğine gerçek bilginlerin şüphesinin kalmadığını ifade etmiştir (ASD, 1997b: 297-298).

İnsanlık tarihinde Türklerin farklılığına dair bu vurgu, ordunun niteliğiyle ilgili de yapılmıştır. Konya'da yaptığı bir konuşmada Mustafa Kemal, genelde orduların gericiliği konusunda yalnız Türk tarihinin istisna taşıdığını ve Türk ulusunun kahraman çocuklarından oluşan ordunun ilerici niteliğini vurgulamıştır (ASD, 1997b: 302).

Türk ırkının farklılığına dair bu iddialar, elbette Türk ırkının diğer ırklardan üstün olduğu savını da beraberinde getirmiştir. Bu savın en ilginç örneklerden birisi, dünya güzeli seçilen Keriman Halis ile ilgili yapılan yorumlardır. Mustafa Kemal, Keriman Halis'in güzelliğini "Türk ırkının soylu güzelliği" (ASD, 1997c: 132) ile ilişkilendirmiş ve başarıyı "ırkının doğal sonucu" (ASD, 1997c: 132) olarak görmüştür. Cumhuriyet Gazetesi'nin bu meselede izlediği "Türk ırkının diğer dünya ulusları içinde seçkin olan asil güzelliğini gösterme girişimi" (ASD, 1997c: 132-133) hakkında ise gazeteyi "takdir ve tebrik" (ASD, 1997c: 133) etmiştir. "Türk ırkının dünyanın en güzel ırkı olduğunu tarih olarak bildiğim için" (ASD, 1997c: 133) diyen Mustafa Kemal, "doğal güzelliğin fenni tarzda korunması" (ASD, 1997c: 133) gerekliliğine işaret ederek asıl amacın "analarımız ve atalarımızın olduğu gibi yüksek kültürde ve yüksek erdemde dünya birinciliğini tutmak" (ASD, 1997c: 133) olması gerektiğini belirtmiştir.

Görüldüğü gibi Kurtuluş Savaşı dönemindeki milliyetçi söylemden bütünüyle kopulmuş, temel argümanlar tarihin derinliklerine dayandırılmıştır. Bunun zeminini sağlayan gelişmelerden birisi de 1929'da başlayan dünya ekonomik bunalımı ve bunalımdan çıkış yollarından birisi olarak uygulamaya konulan devletçilik olmuştur. Dünyada yaşanan büyük bunalım dolayısıyla gelebilecek tehlikelere karşı "memleketin ve inkılâbın korunması için bütün milliyetçi ve cumhuriyetçi güçlerin bir yerde toplanması" (ASD, 1997c: 130) ve "devletin içeride ve dışarıda emniyet ve sükûna kavuşması için tedbirlerin alınması" (ASD, 1997a: 388) gerekliliğinin altını çizen Mustafa Kemal, "aynı cinsten olan güçlerin ortak amaç yolunda birleşmesi"ni (ASD, 1997c: 130) salık vermiştir.³⁰

30 Bu tutum, otoriter anlayışın genişlemesi ve güçlenmesini getirmekle birlikte, ırkçılığın bir gereği olarak yorumlanamaz. Çünkü devletçilik, hem iktisadi bir zorunluluk hem de Müslüman-Türk burjuvazisi yaratma programının bir aracıdır. Dolayısıyla otoriter bir yönetimle bağlantısı doğrudan olmakla birlikte ırkçılıkla bağlantısı dolaylıdır.

Otoriter yönetim konusunda bir başka önemli konu ise uluslararası şekillenmiştir. 1930'lu yıllar

Bu dönem Mustafa Kemal'in üzerinde durduğu çalışmalardan birisi de Türk kültürüdür. Çünkü kültür, toplumu bir arada tutacak ve ortak hedeflere yönlendirecek milliyetçi söylemin temel harcıdır. Ulusal kültürün her çığırda açılarak yükselmesini Türkiye Cumhuriyeti'nin temel direği olarak gören (ASD, 1997a: 390) Mustafa Kemal, kültür çalışmalarının önceliğini Türk tarihini doğru temeller üstüne kurmak, öz Türk diline değeri olan genişliği vermek olarak tespit ederek (ASD, 1997a: 395) iki kuruma işaret etmektedir: Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu. Bu iki kurum, (Balibar'ın³¹ eleştirilerine maruz kalma pahasına) "halk"ı mutlak bir biçimde özerk bir birlik olarak sunmaya olanak verir. İkisi birlikte ulusal karakterin (buna ulusun ruhu ya da özü de diyebiliriz) halka içkin olduğunu ifade eder.

Yılbaşı gecesi Eğitim Bakanı Reşit Galip tarafından kendisine hediye edilen *Birinci Türk Tarih Kongresi Zabıtları, Söz Derleme Kılavuzu ve Dil Kurultayı Kararlarını Havi Kitap* isimli eserlerin önemini belirten Mustafa Kemal, bir sayfa okunmasını istemiştir. Okunan bölümde³² yazılanlar şöyledir:

"Kafasını ve vicdanını, en son ilerleme alevleriyle güneşlendirmeye karar vermiş olan bugünün Türk çocukları, biliyor ve bildirecektir ki onlar dört yüz çadırlı bir aşiretten değil on binlerce yıllık arî, medeni, yüksek bir ırktan gelen, yüksek yetenekli bir ulustur. Bir de şunu iyi bilmek lazımdır ki kadim Etilerimiz, atalarımız, bugünkü yurdumuzun ilk ve yerli sakini ve sahibi olmuşlardır. Burasını binlerce yıl evvel anayurdun yerine öz yurt yapmışlardır. Türklüğün merkezini Altaylardan Anadolu-Trakya'ya getirmişlerdir. Türk cumhuriyetinin sarsılmaz temelleri bu öz yurdun çökmez kayalarındadır. Bu kutsal yurdun öz varisi, Türkiye

---

Türkiye'sinde milliyetçiliğin ırkçı bir renge bürünmesinde dünya koşullarının da önemli bir payı vardır. O dönemde Kıta Avrupa'sının pek çok ülkesinde (hatta İngiltere ve ABD'de bile) güçlü bir ırkçı rüzgar esmiştir. Dolayısıyla yükselen ırkçı ve otoriter eğilim, sadece Türkiye'ye özgü bir gelişim değildir.

- 31 Balibar, dil ve ırkın etnikliğin üretiminde gördüğü işlev üzerine şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: "Etniklik nasıl üretilir? Ve nasıl bir kurgu olarak değil de kökenlerin en doğal olarak üretilir? Tarih bize iki büyük rakip yol olduğunu göstermektedir: Dil ve ırk. Bu ikisi çoğunlukla birlikte düşünülür, çünkü sadece bu ikisinin birbirini tamamlaması "halk"ı mutlak bir biçimde özerk bir birlik olarak sunmaya olanak verir. İkisi birlikte ulusal karakterin (buna ulusun ruhu ya da özü de diyebiliriz) halka içkin olduğunu ifade eder. Ancak her ikisi de şu anki bireylere, siyasal ilişkilere oranla bir aşkınlık gösterirler. Dil ve ırk, tarihsel toplulukların kökenlerini bir doğa olgusunda (dillerin ve aynı şekilde ırkların çeşitliliğinin bir kader gibi görünmesinde) bulunmanın, fakat aynı zamanda bu toplulukların süremlerine bir anlam vermenin, bir süremin olumsuzluğunu aşmanın iki yoludur. bununla beraber duruma göre bazen biri, bazen diğeri başat hale gelir; çünkü ikisi aynı kurumların gelişimine dayanmaz ve aynı sembollere, aynı ulusal kimlik idealleştirmelerine başvurmaz." (Balibar, 2000b: 122).
- 32 Mustafa Kemal'e hediye edilen bir kitapta yer alan ifadelerin burada yer almasının nedeni, Afet İnan'ın bu bölümlerin doğrudan Mustafa Kemal tarafından yazdırıldığını belirtmesidir. Bkz: ASD, 1997b: 308.

Cumhuriyetinin yılmaz bekçisi o büyük, yüksek, asil Türk kavminin bugünkü genç ve dinç çocuklarıdır; biziz.” (ASD, 1997b: 308).

Mustafa Kemal’in artık tarihe referansla kullandığı milliyetçi söylemini en açık ortaya koyan metinlerden birisi de Onuncu Yıl Söylevi’dir. Söylevde Mustafa Kemal, az zamanda başarılan büyük işlerin en büyüğünün, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti olduğunu belirtmekte ve ulusal kültürün çağdaş medeniyet seviyesinin üstüne çıkarılacağı ifade etmektedir (ASD, 1997b: 318). Türk ulusunu “karakteri yüksek, yorulmaz çalışkan ve doğuştan zeki” (ASD, 1997b: 318) olarak tanımlayan Mustafa Kemal, bir yandan Türk ırkının üstünlüğü iddiasına dayalı bir söylem kullanırken diğer yandan Türk ulusunun yürümekte olduğu ilerleme ve medeniyet yolunda elinde ve kafasında tuttuğu meşalenin müspet ilim olduğunu belirterek (ASD, 1997b: 318) milliyetçi söyleme pozitif bir şekil kazandırmaya çalışmaktadır.

Milliyetçilik açısından iç siyasette devletin bekasının korunması için uyarılar yapıp önlemler alınırken, dış siyasette barışçı ve güvenliğe önem veren bir söylem izlenmiştir. Uluslararası siyasi güvenin gelişimi için ilk ve en önemli şartın ulusların hiç olmazsa barışı koruma fikrinde içtenlikle birleşmesi olduğunu belirten (ASD, 1997a: 389) Mustafa Kemal, Türkiye’nin güvenliğini amaç edinen ve hiçbir ulusun aleyhinde olmayan bir barış yönünün daima temel kural olacağını ifade etmektedir (ASD, 1997a: 388).

Milliyetçi söylemin resmi metinlerdeki ifadesi, önceki dönemlere göre çok daha yaygın ve belirleyici olmuş; hemen her kategorinin sıfatı haline gelmiştir. Milliyetçilik, 1931 beyannamesinde³³ yalnızca Cumhuriyet Halk Fırkası’nın nitelikleri arasında sayılmakla kalmamış; diğer maddelerde de (milli mefkûre, milli irade, milliyetçi Türk işçisi, milli Türk mevcudiyeti gibi nitelemelerle) yer almıştır.

1927 tüzüğünde yer alan partiye üyelik koşulları 1931 tüzüğünde³⁴ aynen korunmuş ve yeni bir kıstas eklenmiştir: Türkçe konuşmakta bulunmuş olmak.

1931’de kabul edilen ve ilk program³⁵ olan metinde de milliyetçi söyleme geniş bir yer verilmiştir. *Vatan, Türk milletinin eski ve yüksek tarihi ve topraklarının derinliklerinde varlıklarını koruyan eserleri ile yaşadığı bugünkü siyasi sınırlar içindeki yurt olarak tanımlanmış ve vatanın hiçbir kayıt ve şart altında ayrılık kabul etmez bir bütün olduğu vurgulanmıştır. Millet kavramı ise dil, kültür ve ülkü*

33 Beyanname için bkz: TPT, 1996: 9-12.

34 Tüzüğün tamamı için bkz: Tunçay, 1981: 429-446.

35 Programın tamamı için bkz: Tunçay, 1981: 447-454.

*birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu bir siyasi ve sosyal topluluk şeklinde kabul edilmiştir*³⁶.

Programın ikinci kısmında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ana nitelikleri sayılırken, diğerlerinin yanında milliyetçilik de sayılmış ve şöyle ifadelendirilmiştir: “Fırka, ilerleme ve gelişme yolunda uluslararası temas ve ilişkilerde bütün *çağdaş milletlere paralel ve onlarla uyum içinde yürüme*kle beraber *Türk sosyal hayatının özel karakterini ve başlı başına bağımsız kimliğini korumayı* esas sayar.”

Bu milliyetçi eksen, programın diğer kısımlarını da belirlemiştir.

Fırkanın cinsiyet farkı gözetmediği, kadınların belediye seçimlerinde olduğu gibi milletvekili seçimlerinde de siyasi haklarını kullanmaları gerektiği belirtilmektedir. Uygun zeminin hazırlanmaya çalışılacağının ifade edildiği programda kadına bakış, *Türk milletinin yüksek ve derin tarihinde sosyal hayatını her noktadan birliğe dayanmış olması* gerekçesi ile temellendirilmiş; yapılan düzenlemelerle *tarihi ve şerefli hayatın yeni koşullara uygun görünümiyle yeniden canlandırılacağı* iddia edilmiştir.

İktisat ölümünün alt başlıklarından birisinde *işçi* yerine *Milliyetçi Türk amelesi* ve *işçileri* tanımlaması yapılmış ve bu kesimin hayat, hak ve çıkarlarının göz önünde tutulacağı belirtilmiştir.

Eğitim-öğretimin düzenlendiği beşinci kısımda, eğitim-öğretimde özen gösterilecek noktalar *cumhuriyetçi, milliyetçi ve laik vatandaşlar yetiştirmek* olarak tespit edilmiş; *Türk milletine, TBMM'ye ve Türkiye devletine saygı göstermek ve gösterilmesini sağlamak* ise hassas bir görev olarak tayin edilmiştir.

Terbiyede *Türk'ün derin tarihinin bilinmesinin* son derece önemli olduğu vurgulanarak, terbiyenin önemi *Türk'ün yetenek ve gücünü, nefsine güven hislerini ve ulusal varlık için zarar verecek her akım önünde yıkılmaz direncini besleyen kutsal bir cevher* olarak açıklanmıştır.

---

36 Kültür birliği söylemiyle yapılan uygulamalar önemli düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. İşkân Kanunu, bunun en önemli örneklerindedir. Burada bu kanun üzerinde uzun uzun durulmayacaktır, ancak kısa da olsa bir bilgi verilmesi yerinde olacaktır. 1932'de yasalaşan İşkân Kanunu'nun gerekçesinde, maddi koşul ile birlikte ulusal bünyenin korunması noktasında sakıncalı olan mahallelerin ayrılması gereği ifade edilmiştir. Buna göre nüfus, belirli özelliklere göre sınıflandırılmış ve her bir bölgeye belirli nüfusun yerleştirilmesi düşünölmüştür. Örneğin 1 numaralı bölgelere Türk nüfusunun yerleştirilmesi planlanırken; 3 numaralı bölge, mali gücü belirli bir sınırın üstünde olan Türk göçmenlerine ayrılmıştır. İlginç olan ana dili Türkçe olmayan nüfusun bir yerde toplanmasının engellenmeye çalışıldığının belirtilmesi; bu yolla da kültür birliğinin sağlanmaya çalışıldığının ifade edilmesidir.

Eğitim-öğretimde dikkat çekilen bir diğer unsur da dil konusunda yapılan çalışmalardır. Programda Türk dilinin ulusal, mükemmel ve sağlam bir dil haline gelmesi hakkındaki ciddi girişimlere devam olunacağı bildirilmektedir.

İç, dış ve adli siyasetin düzenlendiği yedinci kısımda inkılâpların korunması için *hiçbir olay veya etki karşısına sarsılmayan bir hükümet otoritesini kurmak ve işletmek* gerekliliği vurgulanmış; *yurtta ve dünyada barış* ilkesinin önemine değinilmiş, memurların ve memur olmayan serbest meslek erbabının *ulusal Türk varlığı* için gerekli ve yararlı hizmetlerinden ötürü refaha kavuşturulacakları belirtilmiştir.

1931 programına açıklık getirdiği konferansta³⁷ Recep Peker, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Türkiye'nin yaşaması, ilerlemesi ve bekası için en büyük gücü milliyet niteliğinde bulduğunu ve millet ve milliyet tabirlerini bazen çekip uzatan, bazen sıkıp darlaştıran; fakat her iki halde de memleket için büyük zararlar getiren ölçüsüz içeriğinden kurtardığını belirtmektedir.

Peker için program, ilerleme ve gelişme yolunda, uluslararası temas ve ilişkilerde, çağdaş uluslara paralel ve onlarla uyum içinde yürümeyi kaydetmektedir; çünkü Türk ulusu, büyük insanlık ailesinin bir unsurudur. Ancak ulusun özel karakterinin ve bağımsız kimliğinin saklı kalması için her nereden gelersen gelsin ve her ne içerikte olursa olsun, uluslararasılık akımlarına/enternasyonalist akımlara kapılmanın ulusal felaketler doğuracağı açıktır.

Peker, programda tanımlanan milliyetçiliğin, siyasi yazgıları ayrı olan kitlelerle ilişki kurmadığını ve vatan sınırlarını esas aldığını belirtmektedir:

“Farklı dinlere sahip ve vatanın sınırları dışında bağımsız devletler kurmuş veya başka devletlerin uyuğu durumunda bulunmuş Türkler hakkında sıcak sevgiyle dolu ilgimizi koruruz. Ancak gittikçe gelişen tarihi gerçeklere göre miktarları büyük toplamları bulan bu kitlelerle aramızdaki kan ve tarih yakınlığını bugünkü siyasi uğraşımız dışında bir bilim konusu kabul ederiz” (TPT, 1994: 34).

Programdaki dil, kültür ve ölkü birliği etrafında tanımlanan millet kavramından yola çıkarak Peker, günün bilimsel gerçeklerinden dolayı Kürtlük, Çerkezlik, Lazlık, Pomaklık gibi bağımsız bir milliyet tasavvur edilemeyeceğini iddia etmektedir. Sözü geçen ulusları *milletdaş* olarak tanımlayan Peker, bunun Osmanlı hükümetinin güttüğü ümmetçilik siyasetiyle ilgisi bulunmadığını, konuyu saf bir milliyet fikriyle ele aldıklarını belirtmiştir.

37 Konferans metninin tamamı için bkz: TPT, 1996: 29-42.

Partinin dördüncü büyük kurultayının onayladığı 1935 tarihli programda (CHP, 1935) milliyetçilik açısından şeklen ilk dikkati çeken nokta, kullanılan dil ile ilgilidir. Program, Öztürkçe kaleme alınmış; anlaşılabilirliği için de programın sonuna kısa bir sözlük eklenmiştir. 1935 tarihli programı, birkaç küçük eklemenin dışında temel olarak 1931 tarihli programla aynı olduğu için üzerinde durulmayacaktır; ancak Mustafa Kemal'in 1935 sonrası milliyetçi söylemini kısaca özetlemek gerekmektedir.

Mustafa Kemal'in 1935 yılı sonrası konuşmaları da bu dönemin ilk evresindeki söylemiyle aynıdır. *Türk birliği, Türk güç ve yeteneği, Türk vatanseverliği, Türk toprakları, Türklük camiası, Türkiye ideali, Türk ulusunun asaleti* gibi nitelermeler (ASD, 1997a: 421. ASD, 1997b: 331, 328); Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun çalışmalarının önemi (ASD, 1997a: 406, 420, 429) dile getirilen konulardır.

İç siyasette benimsenen milliyetçi söylemin temel belirleyicilerinden birisi de Kürt sorunudur. İskân Kanunu, umumi müfettişlik gibi uygulamaları siyasi literatürümüze sokan bu sorunların çözümü için izlenen yöntem açıktır: Doğu illerini merkezi devletin otoritesine ve hegemonyasına dâhil etmek. Mustafa Kemal'in iç idare örgütünün doğu illerine doğru genişletilmesine, yeniden iki genel ispektörlük ve yeni illerin kurulmasına, Dersim bölgesinde uygulanacak esaslı bir ıslahat programına, doğu illerinin orta ve batı illerine demiryollarıyla bağlanmasına ihtiyaç duyulduğunu tespit etmesinin(ASD, 1997a: 402) nedeni, merkezi devlet otoritesi ve hegemonyasının genişletilmesi gerekliliğiyle ilgilidir. Hem askeri hem de yukarıda anılan yöntemlerin bir arada kullanıldığı Kürt sorununda, Türkiye Cumhuriyeti tarihinin en büyük isyanlarından olan Dersim İsyanını Mustafa Kemal, “toplular haydutluk olayı” (ASD, 1997a: 424) olarak nitelermektedir.

Özetle bu dönemde iç siyaset açısından zaman zaman *öğretisel ırkçılık*³⁸ boyutlarına ulaşan (daha doğru bir ifadeyle ırkçı söylemlerin nüvelerini taşıyan) ve temelde etnik temele dayanan bir milliyetçi söylem kullanılmıştır. Balibar'ın (2000a: 73) da belirttiği gibi ırkçılık, milliyetçiliğin dışavurumu değil, milliyetçiliğe bir iç ektir. Ona oranla her zaman aşırıdır, ama onun inşası için her zaman gereklidir ve bununla birlikte onun projesini tamamlamakta her zaman yetersiz kalır; tıpkı

38 Balibar'ın ırkçılık sınıflandırmalarında öğretisel-kendiliğinden, kurumsal-sosyolojik, iç-dış gibi sınıflandırmalara gitmiştir. Bu sınıflandırmalarda, ilgili dönemle ilgili en doğru kavram, kendiliğinden ırkçılığın karşısındaki öğretisel ırkçılıktır. Ancak bu kavramın kullanılmasının nedeni, Balibar'ın açıklamalarının dışında başka bir şeye daha dayanmaktadır: Türkiye'de ırkçılık, aşağıdan yukarıya değil yukarıdan aşağıya bir gelişim göstermiştir. Bu, kendiliğinden bir tepki şeklinde değil, başta eğitim olmak üzere devlet eliyle örgütlenmiştir. Sınıflandırma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Balibar, 2000a: 52.

milliyetçiliğin, ulus oluşumunun ya da toplumun “uluslaştırılması” projesinin tamamlanması için her gerekli olması hem de yetersiz kalması gibi.

Dış siyasette ise her zaman olduğu gibi barışçı bir söylem izlenmiştir. Yaklaşan savaş tehlikesinden ötürü komşu ülkelerle önemli anlaşmalar yapılmış, aynı zamanda barışı koruyacak uluslararası çalışma birliğine önem vermek, dolayısıyla Milletler Cemiyetine bağlılık dile getirilmiştir (ASD, 1997a: 402, 421). Dış politikaya dair milliyetçiliğin çerçevesini bu şekilde barışçı ve devletler arası eşitliğe dönük kuran bir milliyetçilik anlayışını ırkçılık şeklinde nitelemek mümkün değildir. Ancak özellikle iç politika ve tarihle kurulan bağ açısından, bunun kendisi olmasa da nüveleri görülebilir.

SONUÇ

Milliyetçilik üzerine çalışma yapmanın en önemli zorluğu, Balibar’ın (2000a: 62) da belirttiği gibi bu kavramın hiçbir zaman tek başına işlev görmemesi, her zaman hem önemli hem de en zayıf halkası olduğu bir zincirin içinde yer almasıdır. Bu zincir (bir dilden diğerine farklı nedenlerle değişen özel kipliklere göre) sürekli olarak, ara ya da uç yeni terimlerle zenginleşmiştir: Yurttaşlık, yurtseverlik, popülizm, “etnizm”, “etnosantrizm”, yabancı düşmanlığı, şovenizm, emperyalizm, jingoizm... Mustafa Kemal’in milliyetçi stratejisi ve söylemi de bu zincir içinde salınımlar göstermiştir. Bu da bize Kemalist milliyetçiliğin, içinden geçerek kendini oluşturduğu bir tarihsel sürecin varlığına işaret eder.

Sözü edilen tarihsel süreç her ne kadar bu çalışma beş alt döneme bölünerek incelendiyse de daha genel bir dönemlendirme ikiye bölünerek de yapılabilir: Bütünleştirme ve tektipleştirme.

Bütünleştirme, Amasya Genelge’nin yayınlandığı Haziran 1919’dan seçimlerin yenilediği Nisan 1923’e kadar sürer. Bu dönemde Mustafa Kemal’in söyleminde belirleyici unsur, Kurtuluş Savaşı’nı bir bütünlük içinde yürütmek amacıyla bütün güçleri bir araya getirmeye dayanır. Reel bir duruma işaret ettiği gibi toplumsal bütünlüğü de sağlayan bu anlayışta temel milliyetçi öğe, İslam unsuru etrafında tanımlanmıştır. Ancak *İttihat ve Terakki* iktidarından farklı olarak Mustafa Kemal, bunu, Osmanlı’yı kurtarma amacıyla değil; ulusal egemenlik ve irade çerçevesinden yeni bir ulus ve devlet inşa süreciyle birlikte ele almıştır.

Bu ilk dönemin en önemli yönelimi, hiç kuşkusuz Sovyetler Birliği ile kurulan yakın ilişkidir. Bu durum, yaygın olarak ifade edildiği gibi yalnızca pragmatizmle açıklanabilir bir olgu değildir. Çünkü sömürgeciliğe karşı mücadele, aynı zamanda sömürgecilik karşıtı bir anlayışın ve örgütlenmenin de varlığını gerektirir.

Emperyalist devletlerin dışladığı kimi yönelimlerin, *bütünleştirme* döneminde varlığını göstermesi; bunun önemli bir göstergesidir.

Bu konuda bir diğer önemli tartışma konusu da Mustafa Kemal'in liderliğinde verilen Kurtuluş Savaşı'nın niteliği ile ilgilidir. Lenin'in ve Komintern'in bakış açısını toparlayarak ifade etmek gerekirse; dünya uluslarının, ezen ve ezilen uluslar şeklinde iki kampa bölündüğü, ezen ulusların, Doğu ülkelerinin zenginliklerini sömürgeleştirmeye çalıştığı tarihsel koşullarda ezilen ülkelerdeki ulusal sorun, sömürge sorunuyla iç içe getirmiştir. Bu ülkelerde ulusal hareketler ilerici bir niteliğe sahip olduğu gibi Doğu ülkelerinin devrimcileri, ikili bir görevle karşı karşıya kalmıştır: Bir yandan emperyalist sömürgeciliğe karşı mücadelede ulusal hareketlerle birlikte davranmak, diğer yandan da kendi örgütlenmeleri ve mücadelelerini yürütmek.

Seçimlerin 1923'te yenilenmesinden başlayan ve Mustafa Kemal'in ölümüne kadar geçen dönem ise *tektipleştirme* olarak görülebilir. *Teritoryal uluslaşma* ve *bürokratik içerilme* gibi alt evreleri birlikte düşünürsek bir bütün olarak bu dönemi, *sübjektif milliyetçilik* olarak değerlendirmek mümkündür. Ulusu, "geçmişte yapılan ve gelecekte yapılmaya hazırlanan fedakarlık duygusunun yarattığı geniş ölçekli bir dayanışma" olarak tanımlayan Ernest Renan'ın³⁹ geliştirdiği bakış açısına göre ulus, esas olarak bir ruh ve tinsel ilkedir. Bu ruh ve tinsel ilkeyi, biri geçmişte diğeri günümüzde olan iki şey oluşturur. Birisi ortak belleğimizdeki zengin mirasın üzerinde hüküm sürer, diğeri ise bir arada yaşama arzusu ve her bir bireye bütün olarak aktarılan, ortak mirasın değerini koruma isteğine dayanan güncel konsensüstür. Ulus da birey gibi uzun bir geçmişin yoğun çabalarının, fedakarlıklarının ve adanmışlığının yarattığı bir sonuçtur. Bütün kültürlerin içerisinde en güçlüsü bizi biz yapan atalarımızdır. Kahraman bir geçmiş, büyük adamlar, şan ve şeref; işte bunlar, bir ulusal düşünce inşa etmek isteyen birinin dayanacağı toplumsal sermayelerdir. Geçmişe ilişkin ortak şan ve şeref öykülerine sahip olmak ve bugün için ortak bir arzuyu paylaşmak, birlikte büyük işler başarmış olmak ve birlikte bundan daha fazlasını yapma iradesini taşıyor olmak; bunlar bir ulus olmanın en temel koşullarıdır. Ve ulusal belleğe bakıldığında görülecektir ki acı ve keder, büyük zaferlerden çok daha değerlidir; çünkü bunlar görev ve sorumlulukları dayatır ve bir seferberliği devreye sokar.

Milliyetçiliğin en temel yönelimi olan bu geçmiş bağı, aynı zamanda en sorunlu yanlarından da birisidir. Mustafa Kemal, Osmanlı dönemini reddettiği için,

39 Fransız kuramcı Ernest Renan'ın en önemli çalışmalarından birisi de ulus üzerine yaptığı çalışmadır. 1882'de Sorbonne'da ders notları olarak yayınlanan bu çalışma için aşağıdaki erişim adreslerine bakılabilir.

http://www.cooper.edu/humanities/core/hss3/e_renan.html (Erişim Tarihi: 01.08.2008)

<http://www.nationalismproject.org/what.htm> (Erişim Tarihi: 10.08.2008)

milliyetçiliğin olmazsa olmaz şartı olan “ulusal kültürel kimlik içindeki dayanışma temelini”(Smith, 2004: 164), Hititlere ve Sümerlere kadar dayandırdığı “Güneş Dil Teorisi’nden yararlanarak zoraki etnik mitler, anılar, değer ve semboller tedarik etmeye çalışmıştır” (Smith, 2004: 164). Bu çaba, ister istemez milliyetçi söylemin zaman zaman ırkçı boyutlara kadar ulaşmasına -daha doğru bir ifadeyle ırkçılığın *nüvelerini* taşımaya- neden olmuştur. Ancak ‘Türk ırkının üstünlüğü’ tezi, tek başına ırkçılığın göstergesi olarak ele alınmayacağı gibi; milliyetçiliğin yapısal açmazlarından da birisidir.

Özetle; Mustafa Kemal’in milliyetçi söyleminin (ve elbette stratejisinin) kavranabilmesi, onun çelişkili ve çatışmalı niteliğinin görülmesi gereğinden ayrı incelenemez. Bu çelişik sürecin temelinde değişen koşullar kadar milliyetçi siyasetin yapısal açmazları da yer almaktadır. Dolayısıyla sadece milliyetçilik fikrinden veya bugünün *kendini Kemalizm’de tanımlayan ritüelci Kemalistler* ile *Kemalizm’i kendinde tanımlayan pragmatik Kemalistlerin* sürtüşmesinden yola çıkarak milliyetçi siyaseti çözümlenmek mümkün değildir. Bilimsel çözümlenme, maddeci ve tarihsel olmak zorundadır; ki bu da ancak dönemin koşullarının belirleyiciliğinden uzaklaşmadığı sürece sağlanabilir. Ancak bu konuda literatürdeki boşluk, temel bir sorun alanı olarak durmaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçura, Yusuf (1976), “Üç Tarz-ı Siyaset”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, sa.73, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akşin, Sina (2000), “Siyasal Tarih: 1908-1923”, Türkiye Tarihi, 4.Cilt: Çağdaş Türkiye (1908-1980), (Yayın Yönetmeni: Sina Akşin), İstanbul: Cem Yayınevi, 27-123.
- Anderson, Benedict (2004), Hayali Cemaatler, (Çeviren: İskender Savaşır), İstanbul: Metis Yayınları.
- ASD (1997a), Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri-I (1919-1938), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ASD (1997b), Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri-II (1906-1938), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ASD (1997c), Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri-III (1918-1937), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları: 1, Ankara: Türk Tarih

Kurumu Basımevi.

ATTB (1991), Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri-IV, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Balibar, Etienne (2000a), "İrkçılık ve Milliyetçilik", İrk, Ulus, Sınıf, (çev: Nazlı Ökten), İstanbul: MetisYayınları, 50-87.

Balibar, Etienne (2000b), "Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji", İrk, Ulus, Sınıf, (çev: Nazlı Ökten), İstanbul: MetisYayınları, 109-133.

Balibar, Etienne ve Wallerstein Immanuel (2000), İrk, Ulus, Sınıf, (Çev: Nazlı Ökten), İstanbul: Metis Yayınları.

BDHK (1999), Birinci Doğu Halkları Kurultayı-Bakü 1920 (Belgeler), İstanbul: Kaynak Yayınları.

Chatterjee, Partha (1996), Milliyetçi Düşünce ve Sömürge Dünyası, (Çeviren: Sami Oğuz), İstanbul: İletişim Yayınları.

CHP (1935), CHP Programı, Ankara: Ulus Basımevi.

Çavdar, Tefik (2004), Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1839-1950), Ankara: İmge Kitabevi.

Davis, Horace B. (1991), Sosyalizm ve Ulusallık, (Çeviren: Kudret Emiroğlu), İstanbul: Belge Yayınları.

Gellner, Ernest (2006), Uluslar ve Ulusçuluk, (Çevirenler: Büşra Ersanlı&Günay Gökcu Özdoğan), İstanbul: Hil Yayın.

Gökalp, Ziya (2005), Türkçülüğün Esasları, Balıkesir: Liva Yayınevi.

Hirst, Paul ve Thompson, Grahame (2003), Küreselleşme Sorgulanıyor, Ankara: Dost Kitabevi.

Hobsbawm, E.J. (2000), Milletler ve Milliyetçilik, (Çeviren: Osman Akınhay), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

İleri, Rasih Nuri (1970), Atatürk ve Komünizm, İstanbul: May Yayınları.

Lenin, V.İ. ve Stalin, J.V. (2006), Marksizm ve Ulusal Sorun, (Çeviren: Gökhan Atılğan), İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Lenin, V.İ. (2006), "Sosyalist Devrim ve Ulusların Kendi Kaderlerini Tayin Hakkı", Marksizm ve Ulusal Sorun, (Çeviren: Gökhan Atılğan), İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 127-143

Nutuk (2007), Nutuk (1919-1927), (Düzenleme: Mustafa Bayram Mısıır), Ankara: Palme Yayıncılık.

Parla, Taha (1994), Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, 1. Cilt: Atatürk'ün Nutuk'u, İstanbul: İletişim Yayınları.

Parla, Taha (1995), Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, 3.Cilt: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u, İstanbul: İletişim Yayınları.

Renan, Ernest, "What is a Nation?",

Erişim Adresi: http://www.cooper.edu/humanities/core/hss3/e_renan.html (Erişim Tarihi: 01.08.2008),
Erişim Adresi: <http://www.nationalismproject.org/what.htm> (Erişim Tarihi: 10.08.2008)

Sezgin, Ömür (2005), Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu, Ankara: İmge Kitabevi.

Smith, Anthony D. (2002), Ulusların Etnik Kökeni, (Çevirenler: Sonay Bayramoğlu&Hülya Kendir), Ankara: Dost Kitabevi.

Smith, Anthony D. (2004), Milli Kimlik, (Çeviren: Bahadır Sina Şener), İstanbul: İletişim Yayınları.

- STMA (1988), Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, 6.Cilt, (Yayın Yönetmeni: Ertuğrul Kürkçü), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sweezy, Paul (2007), Kapitalist Gelişme Teorisi, (Çeviren: Gülsüm Akalın), İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Timur, Taner (2001), Türk Devrimi ve Sonrası, Ankara: İmge Kitabevi.
- TPT (1994), Türk Parlamento Tarihi, I. Dönem (1919-1923), 1.Cilt, (Yayına Hazırlayan: Fahri Çoker), Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No: 4.
- TPT (1996), Türk Parlamento Tarihi, IV. Dönem (1931-1935), 1.Cilt, (Yayına Hazırlayan: Fahri Çoker), Türk Parlamento Tarihi Araştırma Grubu, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No: 11.
- Tunçay, Mete (1967), Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 219–201, Ankara: Sevinç Matbaası.
- Tunçay, Mete (1981), Türkiye’de Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Ankara: Yurt Yayınları.
- Oran, Baskın (2002), “Dönemin Bilançosu”, Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, 1.Cilt (1919-1980), (Editör: Baskın Oran), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wallerstein, Immanuel (2000), “Halklığın İnşası: Irkçılık, Milliyetçilik ve Etniklik”, Irk, Ulus, Sınıf, (Çev: Nazlı Ökten), İstanbul: Metis Yayınları, 91-108.
- Yeldan, Erinç (2003), Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İstanbul: İletişim Yayınları.